

דוח מחקר

**המיזם הלאומי לביטחון תזונתי -
מחקר הערכה**

מוגש למשרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים

ד"ר מירי אנדבלד

אב תשע"ח | יולי 2018

**משרד העבודה הרווחה
והשירותים החברתיים**
חוסן חברתי לישראל
מתו"ה - אגף מחקר, תכנון והכשרה

תוכן העניינים

3	תקציר מנהלים
7	מבוא
10	מטרת המחקר ושיטת המחקר
13	הממצאים
15	הביטחון התזונתי טרם הכניסה למיזם ולאחר חצי שנה של השתתפות בו
17	ממדי העוני ורמת החיים של הנשאלים
19	תחלואה בקרב משתתפי המיזם
20	הרגלי התזונה של משתתפי המיזם
23	עמדות הנשאלים בסוגיות שונות
24	שביעות רצון מהמיזם ושירותיו
26	מודלים לבחינת הסיכויים לשביעות רצון מהחיים ולשיפור בביטחון התזונתי
28	תוצאות נבחרות לפי חתכי אוכלוסייה
32	סיכום, מסקנות והמלצות
34	ביבליוגרפיה
35	נספחים
35	לוח נספח א': האוכלוסייה*, המדגם המתוכנן והמדגם בפועל
36	לוח נספח ב': תפקוד המיזם בתחום קבלת המזון
36	לוח נספח ג': תשובות לשאלות על הערכת המיזם לפי יישובים
37	נספח ד: שאלוני המחקר
37	שאלון א': למשתתפי המיזם לביטחון תזונתי ב'
41	שאלון ב': למשתתפי המיזם לביטחון תזונתי

תקציר מנהלים

מטרת הדוח הנוכחי לסכם את תוצאות מחקר ההערכה של המיזם לביטחון תזונתי של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים, שנועד לשפר את רמת הביטחון התזונתי של משתתפיו. המתווה שנקבע לשלב הראשון של ההפעלה כולל סיוע בסך של 500 ₪ מהם 250 ₪ בתמיכה כספית (כרטיס מגנטי) והיתר בתמיכה בעין (מוצרים). עוד נקבע כי למיזם יתלוו שירותים נוספים לאוכלוסיית המשתתפים בו כגון סיוע במימון זכויות והשתתפות ב"ימי שיא" שבמסגרתם יתקיימו סדנאות בנושאי תזונה וכלכלת משק הבית.

המחקר בוצע במשך 8 חודשים הוא מבוסס על תוצאות שהתקבלו משאלונים שחולקו למדגם מקרי של משתתפים לפני הכניסה למיזם וחצי שנה אחריו. המדגם הסופי כלל 968 משתתפים.

כללית מדובר באוכלוסייה במצוקה כלכלית קשה, הממוקמת מבחינת הכנסתה במחצית התחתונה של אוכלוסיית המשפחות העניות בישראל עפ"י נתוני העוני הרשמיים. ההכנסה לנפש במשפחות המשתתפות במיזם גבוהה אך במעט מההוצאה הממוצעת למזון לנפש ביישובים המדורגים נמוך באשכול הכלכלי-חברתי (2-1 מתוך 10). כלומר התמיכה הניתנת במסגרת המיזם מגשרת על חלק קטן יחסית מהפער שבין רמת החיים של המשתתפים במיזם לבין רמת החיים באוכלוסייה. רבות מהמשפחות המשתתפות במיזם (כ-40%) הן משפחות חד הוריות, ושיעורים גבוהים שלהן הן ערביות וחרדיות, כמתבקש מייצוגן הגבוה בקרב האוכלוסייה הענייה בישראל. יצוין כי למרות נזקקותה של האוכלוסייה והסתמכות רבים ממנה על קצבאות קיום, כמחצית מהמשפחות הן משפחות עובדות.

הממצאים שייסקרו להלן בקצרה ובאופן מפורט יותר בדוח עצמו, מראים כי למרות רמת הסיוע הנמוכה יחסית, רמת הביטחון התזונתי השתפרה באופן מובהק סטטיסטית וגם ממדי העוני ירדו (במידה פחותה יותר) בקרב האוכלוסייה שהשתתפה במיזם. עם זאת, לנוכח נקודת ההתחלה הנמוכה מאוד של המשפחות, רבות נותרו במצב של אי ביטחון תזונתי וסביר ששיפור עמוק ונרחב יותר יושג באמצעות העלאת סכומי הסיוע. ממצא בולט נוסף מהמחקר הוא כי שביעות הרצון הכללית מהחיים עלתה באופן ניכר עקב ההשתתפות במיזם, ויש להניח שהסיבה לכך אינה מסתכמת בסיוע החומרי שהוגש למשתתפים במיזם (גם שיפור זה נמצא מובהק סטטיסטית).

הממצאים מראים כי המשיבים מרוצים מאוד מהיחס שהם מקבלים מצוות המיזם. המשתתפים מרוצים ברמה בינונית פלוס (60%-70%) מממדים שונים (כמות, איכות ומגוון) של הסיוע במוצרים טריים ויבשים ומעדיפים ברובם (75%) סיוע בכסף ולא במוצרים – בייחוד האוכלוסייה הערבית. השירותים הנלווים למיזם, בעיקר הסדנה, השיגו שביעות רצון גבוהה ויש מקום להרחיבם ליותר משליש מהנשאלים שדיווחו על קיומם. גם הפעילות למימון זכויות ניתנה לקבוצה קטנה.

מבחינת הפן האיכותי של הביטחון התזונתי – צריכת המזונות השונים, ככלל הממצאים מראים על תדירות צריכה יחסית נמוכה של מזונות "מזיקים" (חטיפים וממתקים, שתיה ממותקת ועוד), כלומר מדובר באוכלוסייה מודעת העושה מאמצים לצרוך מזון בצורה נבונה על אף מגבלותיה הקשות מבחינה כלכלית. עם זאת באופן יחסי, צריכת מוצרים אלה גבוהה יותר אצל היהודים שאינם חרדים מאשר אצל החרדים והערבים.

להלן פירוט הממצאים והמסקנות העיקריים העולים מהמחקר:

- מרבית המשפחות לא קיבלו סיוע במזון, בוודאי לא סדיר, טרם כניסתם למיזם. שיעור המקבלים סיוע סדיר טרם המיזם (לפחות פעם בחודש) בכלל האוכלוסייה הוא 6%. שיעור זה גבוה יחסית אצל יהודים חרדים – כ-12%, ונמוך יחסית אצל ערבים – כ-4% בלבד.
- **הביטחון התזונתי של המשפחות עלה והשיפור הוא מובהק סטטיסטית.** כ-150 משפחות שיפרו באופן כלשהו את מצב הביטחון התזונתי שלהן: חלקן עלו מאי ביטחון תזונתי למצב של ביטחון תזונתי, והיתר הפחיתו את רמת האי ביטחון תזונתי שלהן ממצב חמור למתון. **עם זאת בשל הרמה ההתחלתית הנמוכה מאוד, עדיין נותרו משפחות רבות במצב של אי ביטחון תזונתי. נראה שהבעיה נעוצה בהיקף הסיוע, הנמוך יחסית.**
- **השיפור בביטחון התזונתי מובהק סטטיסטית גם בכל אחת משלוש קבוצות האוכלוסייה: יהודים לא חרדים, יהודים חרדים וערבים.** השיפור הגולמי היה נמוך יחסית אצל ערבים, אולם בניכוי מאפייני המשפחות שלהם (מבחינת גודל משפחה, וותק במיזם ועוד) בעזרת מודל רב-משתני, מתברר כי הסיכויים הנמוכים יותר מוסברים במאפייניהם (גודל משפחה, וותק במיזם ועוד).
- השיפור בביטחון התזונתי ניכר בכל המשפחות שבהן עד 8 נפשות (הבדל מובהק סטטיסטית), אך **במשפחות גדולות מאוד (9 ויותר) – לרוב לא הושג שיפור משמעותי**, שכן הסיוע שניתן הוא בסכום קבוע לכל המשפחות ללא התחשבות בגודלן שכן ככל שמספר הנפשות עולה – התרומה של סכום זה יורדת. **לפיכך מוצע לשקול מעבר לסיוע דיפרנציאלי לפי גודל משפחה או לפחות חלוקתו לשתי רמות סיוע (בדומה למענק העבודה).**
- ניתוח לפי יישובים מלמד שלמרות שברוב היישובים הושג שיפור, **השונות בין היישובים יחסית גבוהה.** בחלק מהיישובים כמו רכסים, כפר מנדא ודימונה - הגיע השיפור עד לירידה של 50% ויותר בממוצע זה (כלומר אי הביטחון התזונתי ירד בשיעורים גבוהים); בחלק אחר השינוי היה דומה לממוצע, ובחלק מהיישובים כמו לקיה, נתיבות ובאר שבע - דווח אפילו על הרעה במצב הביטחון התזונתי.
- מרבית המשתתפים, כ-61% מהמדגם השיבו שהשתמשו במשאבים שהתפנו להם כתוצאה מהמיזם לצורך צריכת מזון ולא לצורך מוצרים ושירותים אחרים – זוהי אינדיקציה נוספת לכך שהסיוע ברמתו הנוכחית, אף שהוא עוזר למשפחות, אינו מספק כדי לחלצן מאי ביטחון תזונתי.
- **ההשפעה על העוני נבחנה לפי התוספת שהיא "דמוי כסף" ("near cash money") בלבד (דהיינו, תוספת של 250 ₪) להכנסות המשפחה, ללא התחשבות בתוספת "בעין" – ירקות ופירות ומוצרים יבשים).** על פי החישוב של מדד העוני הרשמי, השיפור המתקבל בנתוני העוני הוא צנוע יחסית, ומתרכז ברובו בעומק העוני ולא בתחולת העוני של המשפחות. **בעוד שתחולת העוני יורדת בשיעורים שבין 0 ל-2.3% בקבוצות השונות, עומק העוני מושפע יותר מהתוספת והוא יורד בשיעור של כ-6%.** הדברים בולטים בייחוד בקבוצת היהודים הלא חרדים, שבהן מספר הנפשות קטן יחסית ולכן התוספת מתחלקת על מספר קטן יותר של נפשות.

- **הציפיות** שהובעו בכניסה למיזם על ידי משתתפי המיזם באשר להצלחתו לחלצם מאי ביטחון תזונתי ולהיטיב את איכות חייהם היו **גבוהות**.
- העמדות המובעות בשאלון השני מעידות כי **רוב מוחלט** המתקרב ל-100% **מרוצה מהיחס שהוא מקבל מהצוות של המיזם לביטחון תזונתי**. רק מיעוט קטן (כעשירית) הרגיש חוסר נוחות להשתמש בכרטיס שניתן לו לצריכת מזון.
- כ-75% היו מעדיפים סיוע בכרטיס מגנטי בלבד, וכרבע היו מעדיפים סיוע בעין. מיעוט זניח מעדיף להמשיך בשיטה הנוכחית (שילוב ביניהם). העדפה זו בולטת יותר אצל יהודים חרדים וגם אצל ערבים.
- **בנוגע להיבטים שונים של השירות לגבי צריכת מוצרים בעין, בד"כ רמת שביעות הרצון הכללית מהכמות, איכות ומגוון הן של הירקות והפירות והן של המוצרים היבשים נעה סביב 60%-70% למעט במקרה של איכות המוצרים היבשים שרמת שביעות הרצון גבוהה יותר (82%). עם זאת בהיבט הזה קיימת שונות רבה בין הערבים ליהודים, ונראה כי אצל הערבים שביעות הרצון מכל הממדים נמוכה יותר, ולעיתים במרחק ניכר (למשל מכמות הירקות והפירות). מסקנה אפשרית העולה מכך היא כי יש מקום לבחון סיוע בעין המותאם לטעמים הדיפרציאליים של הקבוצות השונות, במידה והסיוע לא יועבר להיות סיוע מלא בכסף.**
- **תוצאה מרשימה מאוד ממחקר זה היא תפיסת המשתתפים את חייהם: שביעות הרצון מהחיים, שעומדת בכלל האוכלוסייה הישראלית על כ-88% (על פי הסקר החברתי, למ"ס, 2016), עלתה משיעור של כ-71% בשאלון א' לשיעור של כ-86% בשאלון ב' ובכך התקרבה לשיעור השורר בכלל האוכלוסייה בעת הזו (ההבדל נמצא מובהק סטטיסטית). נראה ששיפור זה לא יכול להיות מיוחס כולו לסיוע החומרי הצנוע למדי שהמשפחות קיבלו במסגרת המיזם, אלא, ואולי בעיקר, לכך שהמשתתפים חשים שהם זוכים לטיפול ומקבלים תשומת לב מהרשויות למצבם. יתכן שהיה גם צד חברתי שהוסיף ממד חיובי לחייהם. הסברים נוספים לכך הם מסוג הדברים שניתן יהיה לדלות מהמשתתפים באמצעות מחקר איכותני משלים.**
- בחינת התוצאות ממודל רב משתני מלמדת כי קיימים הבדלים בין הקבוצות מבחינת השפעתו של המיזם עליהן. המיזם השפיע יותר לטובה על ערבים ועל משפחות עם +4 נפשות (כל קבוצה בנפרד), וזאת כנראה בשל הצורך הגדול יותר והרמה ההתחלתית הנמוכה יותר של ביטחון תזונתי במשפחות אלו. ההשפעה לטובה היא הן בהיבט של שביעות רצון מהחיים והן בהיבט של שיפור הביטחון התזונתי, מה שעשוי לרמז על קשר בין השניים לגבי אוכלוסיית המחקר.
- במחקר נבדקה גם תחלואה בקרב המשתתפים. כחמישית עד רבע מהנשאלים סובלים מאנמיה או משומנים בדם או מיתר לחץ דם, וכ-15% מהמבוגרים סובלים מסוכרת או מהשמנה. מעטים יותר, כעשירית, סובלים ממחלות לב וכלי דם. בקרב הילדים שכיחה מאוד האנמיה (כ-17%) אך גם מחלות נדירות יחסית בקרב ילדים כמו סוכרת או יתר לחץ דם קיימות באוכלוסייה זו בשיעורים שסביב 2% ואצל כ-7% מהילדים – השמנה.

- הרגלי צריכת המזון של המשתתפים: מתברר כי 37% מהנשאלים צורכים עוף או הודו מוצר זה לפחות פעמיים-שלוש בשבוע, ו-86% פעם בשבוע לפחות וכ-61% צורכים דג לפחות פעם בשבוע. תדירות צריכת בשר בקר נמוכה בהרבה. ביצים נצרכות אצל 38% מהנשאלים וכוס חלב אצל 65% מהם מידי יום. מוצרי חלב אחרים כמו גבינה וגביע יוגורט נצרכים אף הם בתדירות גבוהה יחסית (77% ו-52% בהתאמה - לפחות פעמיים שלוש בשבוע). **לחם מקמח אחיד נצרך בשיעורים הגבוהים פי 4-5 מלחם מקמח מלא.**
- **ככלל, מזונות הנחשבים "לא בריאים" (למעט סוכר) נצרכים בכמויות יחסית קטנות:** כך לגבי בשר מעובד ונקניקיות; משולש פיצה; מאפים מלוחים; פרוסת עוגה וחטיפים. בכולם התדירות היומיומית נעה בין 2% ל-9% מהמשיבים. יצוין כי גם **שתיה ממותקת** לרבות מיץ פירות נכנסים לקטגוריה זו. **עם זאת באופן יחסי צריכת מוצרים אלה גבוהה יותר אצל יהודים לא חרדים מאשר אצל חרדים וערבים.** מאידך הצריכה של אגוזים ושקדים – מזון בריא ויקר יחסית – נמוכה אף היא בקרב כל הקבוצות.
- כ-14% השיבו שקיבלו הדרכה במיצוי זכויות וכשליש השיבו שהשתתפו בסדנא לתזונה וכלכלה. שביעות הרצון מהסדנא על כל היבטיה – המרצים, הידע, הזמינות והצד החברתי – גבוהים.

הממצאים על רמת הביטחון התזונתי בישראל בשנים האחרונות ידועים מסקרי הביטחון התזונתי שערך הביטוח הלאומי בשנים 2011 ו-2012 (אנדבלד ואח', 2014). הסקרים בוצעו על פי שאלון U.S. Household Food Security Survey Module (Bickel et al, 2000) ומבוססים על שאלון סובייקטיבי, המורכב מ-18 שאלות המופנות למשפחה. ההשבה על שאלות אלו מאפשרת לקבוע את הסטטוס של המשפחות מבחינת רמת הביטחון התזונתי שבה הן חיות. השאלון פותח בידי משרד החקלאות האמריקני והוא, וגם גירסתו הקצרה יותר ("Six-Item Form", ראו להלן), תוקפו במחקרים שונים.

בסקרים ארציים אלו עולה כי שיעור דומה לשיעור המשפחות החיות בעוני - כחמישית מהן - סובלות מאי ביטחון תזונתי. עוד נמצא כי כמחצית מהמשפחות סובלות מאי ביטחון תזונתי מתון ומחציתן – חמור וכי קיים מתאם רב עם תחולת העוני של משפחות בישראל. המתאם עם נתוני העוני אינו מסתכם רק בשיעור המשפחות החיות בעוני ובאי ביטחון תזונתי, אלא גם במאפייני המשפחות: כך נמצא בסקרים האמורים כי משפחות ערביות, משפחות עם ילדים, חד הוריות ומקבלות קצבאות קיום סובלות מאי ביטחון תזונתי גבוה בהשוואה לאחרים. עם זאת אצל משפחות חרדיות וכן אצל קשישים, נמצא מתאם נמוך יותר, המוסבר בצרכים ביולוגיים אחרים ובהבדלים הקשורים במידת הסיוע מהקהילה והבדלי תרבות.

מאז תחילת שנות האלפיים ישראל "מובילה" בשיעורי העוני בהשוואה בינלאומית עם שיעורים הנעים סביב 20% (ביטוח לאומי, 2017). רמות העוני במדינות המערב בדרך כלל נמוכות בהרבה בהשוואה לישראל (הממוצע ב-OECD מגיע לכ-10% - מחצית מרמת העוני בישראל) ולכן במדינות אלה העיסוק בסיוע במזון כמרכיב של מדיניות הרווחה מינימלי, אם בכלל קיים, וגם המעקב אחר התופעה באמצעות סקרים ומחקרים מינימלי.

ארה"ב היא המדינה היחידה במערב שמדד העוני הרשמי שלה מתבסס על הגישה האבסולוטית (מינימום קיום לפי סל צרכים) ולא על הגישה היחסית הרווחת במדינות המערביות (לרבות ישראל) ובארגונים הבינלאומיים. כאשר עושים שימוש בשיטה אחידה, של ה-OECD - ממדי העוני של ארה"ב דומים ברמתם לישראל ואף היא עוקבת אחר ממדי האי ביטחון תזונתי (באותו אמצעי - השאלון הנ"ל - שאומץ בישראל). יצוין שבהשוואה בין שתי המדינות, ארה"ב וישראל, נמצא כי שיעור האי ביטחון תזונתי בישראל גבוה אף יותר – שכן בארה"ב הוא עומד על כ-14% בשנים האחרונות (US Department of Agriculture, 2018).

למעקב אחר התופעה של אי ביטחון תזונתי בארה"ב מתלווה מדיניות פעילה של סיוע במזון. הזכאות לתלושי מזון התחילה שם לפני קרוב ל-100 שנים והתבססה בין היתר על חלוקת עודפי מזון ואולם בשל קשיים בניהול החלוקה, חל מעבר הדרגתי לסיוע דמוי כסף ("near cash money") ומזה כמה עשורים הסיוע ניתן באמצעות כרטיסים מגנטיים וכרטיסי אשראי (תוכנית SNAP שנקראה בעבר "Food stamps").

כאשר סיוע מסוג זה לא כולל איסורים והגבלות רבות מידי על אופן השימוש בכרטיס ועל המוצרים שיירכשו באמצעותו – **הוא החלופה הקרובה ביותר לתמיכה בכסף, שכן הוא מותיר בידי מקבל הסיוע מרחב העדפה ופעולה ומכבד את בחירותיו.**

להמחשה, ב-2018 הסיוע המקסימלי למשק בית של אדם אחד בארה"ב עמד על כ-192\$ והסיוע הממוצע לבדוד (ב-2016) היה 134\$. גובה הסיוע משתנה לפי מספר הנפשות במשפחה וכך הסיוע המקסימלי למשפחה בת 4 נפשות למשל הגיע ל-640\$ והסיוע הממוצע לכ-460\$ ב-2016. רמות הסיוע משתנות בהתאם למצב מקבל הסיוע ולזכאותו, והסיוע הממוצע קרוב למדי לסיוע המקסימלי.

בישראל, רמות העוני הגבוהות והדרישה הציבורית להתעמת עם בעיית האי ביטחון תזונתי (להלן: אב"ת), עוררו את הצורך בחיפוש פתרונות לצורך הפחתת רמת האב"ת באוכלוסייה. תחילתו של ניסיון זה היה בהקמתה של ועדת איצקוביץ (משרד הרווחה ושירותים החברתיים, 2008) שדנה בבעיות ובפתרונות האפשריים לתופעה המחסור בביטחון תזונתי. אחד הפתרונות שהועלו היה שיקום מערכת הקצבאות לנזקקים. ואולם פתרון זה לא אומץ בין היתר מאחר שלא היה מכסה חלק רחב מהאוכלוסייה הסובלת מאי ביטחון תזונתי - זו העובדת בשכר נמוך ואינה מקבלת קצבאות, אשר חלקה גבוה יחסית. המלצותיה של הוועדה התרכזו לפיכך בהגברת מנגנוני הפיקוח וההסדרה והסיוע לנותני שירותים בתחום הסיוע במזון, בד"כ עמותות פרטיות.

בחלוף השנים ועם ההבנה שבעיית האב"ת לא נפתרה מאליה, נוצרו יוזמות מקומיות כאלה ואחרות כדי להסדיר בצורה ישירה יותר את הסיוע במזון למשפחות נזקקות. בדצמבר 2016 נבחרו מפעילי המיזם לביטחון תזונתי על ידי מכרז שהוצא בידי משרד העבודה והרווחה. מטרת המיזם הוגדרה כהגברת הביטחון התזונתי של משפחות הנמצאות במצוקה כלכלית קשה ולכך התווספו מטרות משנה (ראו להלן). המתווה שנקבע לשלב הראשון של ההפעלה כולל סיוע בסך של 500 ₪ לכל משפחה¹ על פי הפירוט הבא: 250 ₪ לרכישת מוצרי מזון במרכולים, ירקות ופירות בשווי של 125 ₪ לחודש, ומזון יבש (מוצל בחלקו) בשווי של 125 ש"ח. מימון המיזם הוא על ידי משרד הרווחה, "אשל ירושלים" שנבחרה כמפעילת המיזם, וארגון "לקט ישראל" האחראי חלקית על אספקת הפירות והירקות, וכן השתתפות סמלית של הרשויות המקומיות המשתתפות במיזם (36 בעת הוצאת המדגמים, ו-48 נכון למועד כתיבת דוח זה).

נקבע כי למיזם יתלוו שירותים נוספים לאוכלוסיית המשתתפים בו: סיוע במיצוי זכויות וכן השתתפות ב"ימי שיא" שבמסגרתם ישתתפו בסדנאות בנושא תזונה וכלכלה נבונה.

עוד נקבע כי המיזם ילווה במחקר הערכה שיבדוק את השפעת המיזם על המשפחות המשתתפות בו ובאופן ספציפי את השאלה האם השיג את מטרותו מבחינת הפחתת האי ביטחון תזונתי שבו שרריות המשפחות. לכך התווספו לאחר מכן מטרות נוספות כגון שיפור ברמת העוני של המשפחות מידע על איכות המזון הנצרך בידיהן ובדיקה האם איכות זו השתפרה בעקבות המיזם.

¹ יצוין שסכום זה מהווה **רובד נוסף** של הסיוע הממשלתי למשפחות עניות, הניתן באמצעות קצבאות הקיום, ולכן הסכום רחוק מהסכומים בארה"ב שם לא קיימת מערכת להבטחת הכנסת מינימום מעבר לסיוע במזון.

דוח מחקר זה מסכם את המטרות, שיטות המחקר, הממצאים והמסקנות שהתקבלו ממחקר ההערכה של המיזם לביטחון תזונתי של משרד הרווחה, שהתבצע במשך 8 חודשים – מנובמבר 2017 ועד יולי 2018. המחקר מבוסס על שאלונים שחולקו למשתתפים לפני הכניסה למיזם (לעיתים ענו על השאלון באופן רטרופקטיבי, לאחר ששהו במיזם כמה חודשים, על התקופה שקדמה למיזם) ושאלון נוסף שעליו התבקשו לענות לאחר חצי שנה לפחות ממועד כניסתם למיזם. למשתתפים הובהר בשני השאלונים כי השאלון הוא אנונימי, משמש למטרות עיבוד נתונים כלליים בלבד, וכן שההשבה לשאלון היא וולונטרית. עם זאת שיתוף הפעולה מצידם היה גבוה ושיעורי ההשבה היו גבוהים במרבית השאלות.

שאלון הביטחון התזונתי הוא חלק מהשאלון הכולל ומבוסס על שש שאלות לבחינת מצב הביטחון התזונתי. התשובות לשאלות יכולות להניב שלושה ערכים: אי ביטחון תזונתי חמור, אי ביטחון תזונתי מתון, וביטחון תזונתי. בנוסף, על פי התשובות לשאלות נקבע ניקוד אשר מאפשר לבחון את ההבדלים בין המשיבים באופן אינטרוולי.

בפרק הבא, פרק 2, יוצגו מטרות המחקר ושיטת המחקר לרבות שלב הוצאת המדגמים. בפרק 3 יובאו הממצאים בחלוקה לפי תת-פרקים נושאים כמו: ביטחון תזונתי, עוני ורמת החיים של המשתתפים, תחלואה, הרגלי תזונה, עמדות הנשאלים בסוגיות שונות, שביעות רצונם מהיבטים שונים של המיזם ועוד. פרק 4 יסכם את הממצאים והמסקנות העולות מניתוחם.

מטרת המחקר ושיטת המחקר

מטרת המחקר העיקרית היא בהתאם למתווה שנקבע למיזם החדש לביטחון תזונתי - לבדוק את התרומה של המיזם בתחום השיפור בביטחון התזונתי של משתתפיו.

מטרות משניות שנקבעו הן להסתייע במיזם זה ככלי לצורך שיפור איכות התזונה של המשפחות המשתתפות, להקטין את ממדי העוני בקרבן, וכן לשפר את מצבן בתחומי חיים שונים כגון: מיצוי זכויות, תעסוקה, בריאות ועוד.

שאלות המחקר העיקריות שלהלן הוגדרו בהתאם למטרות אלו:

- האם היה שינוי מובהק ברמת הביטחון התזונתי של המשיבים, ובכמה הוא נמדד.
- האם ואילו הבדלים היו בשיפור המקווה לפי קבוצות אוכלוסייה
- כיצד השפיע הסיוע על מצב העוני של המשפחות
- האם וכיצד השפיע הסיוע על איכות המזון הנצרך על ידי המשפחות
- שביעות הרצון של המשפחות מהמיזם ומהשירותים הניתנים בו
- האם וכיצד השפיע המיזם על תחומי חיים אחרים מלבד הביטחון התזונתי

בדיקת התרומה של המיזם בתחומים הנדרשים, התבצעה באמצעות שני סקרים בשתי נקודות זמן. שאלונים הועברו לאותם משתתפים שנבחרו בדגימת שכבות (יישובים) אקראית (ראו להלן):

- שאלון t0 שמטרתו לברר את מצב הביטחון התזונתי של הנשאלים, מרביתם בסמוך לכניסה למיזם. בנוסף נשאלו המשתתפים על עמדותיהם, מצבם הבריאותי והרגלי התזונה שלהם². הזמן שאליו התייחסו הוא התקופה שקדמה למיזם.
- שאלון t1 – שמטרתו לברר את מצב המשפחות בהיבטים הנ"ל ולהסיק על השיפור, אם היה, בעקבות המיזם. שאלון זה הועבר לנשאלים לפחות חצי שנה לאחר ההשתתפות במיזם³. כן ענו על סדרת שאלות שמטרתן היתה לברר את עמדותיהם, תחושותיהם והערכתם את מצבם בכלל ואת המיזם לביטחון תזונתי בפרט.

התשובה לשאלת המחקר הראשונה – האם היה שיפור במצב הביטחון התזונתי של הנשאלים, מתבססת על תשובות הנשאלים לשאלון זהה בשתי נקודות הזמן (לפני הכניסה למיזם וחצי שנה אחריו). מדובר בגרסה המקוצרת של שאלון הביטחון התזונתי שיצר משרד החקלאות האמריקני ותוקף במחקרים רבים - U.S. Household Food Security Survey Module ("Six-Item Form")⁴. השאלון כולל שש שאלות

² במקור תוכנן שכל נשאל רביעי יענה על סדרת השאלות בנוגע להרגלי התזונה בשל היקפו וכדי למנוע ממרבית הנשאלים את נטל ההשבה הכרוך בו, ואולם בשל טעות ענו בסופו של דבר מרבית הנשאלים.

³ יצוין שמאחר שהשאלות על הביטחון התזונתי מתייחסות לשנה, ומפאת קוצר הזמן הסתפקנו בחצי שנה, אזי אם התוצאות מעידות על שיפור נראה שהשיפור היה עשוי להיות אף גדול יותר, לו היה לנו הזמן לחכות שנה בין שני השאלונים (ראו גם בפרק הממצאים).

ואף הוא תוקף במחקרים כשאלון אקוויוולנטי לשאלון המקורי בן 18 השאלות⁴. ההסקה לגבי שיפור או הרעה במצב הביטחון התזונתי מתבססת על השוואת הניקוד שניתן **לאותן המשפחות** על שאלון זה בשתי נקודות הזמן.

יצוין כי שיטת חקירה מדוקדקת יותר היתה מושגת אילו היינו יוצרים קבוצת ביקורת (המשתתפים בשני השאלונים הם קבוצות ניסוי) ומשווים את התוצאות בין קבוצת הביקורת לבין קבוצת המיקוד בשיטת Difference in differences (DD). שיטה זו שהפכה למקובלת בחלק מהמחקר הכלכלי ובמדעי החברה, היתה עשויה להבטיח כי השינויים בין שאלון א' לשאלון ב', במקרה שלנו, נובעים אך ורק מהמיזם ולא מתופעות אקסוגניות אחרות שאירעו בתקופת המיזם, כמו למשל: השיפור בקצבאות הנכות שהתרחש בתחילת 2018. הסיבה לאי השימוש בשיטה זו היתה כפולה: ראשית בשל קוצר הזמן, ושנית, שהיא אולי הסיבה החשובה ביותר – בשל בעיה מעשית ואיתית הכרוכה באיתור וזיהוי משפחות אשר זכאיות לסיוע במזון והעברתן את מבחן ההכנסות לצורך הכניסה למיזם – בלא להעניק להן את שירותי המיזם גם אם נמצאו זכאיות לכך, שכן הן אמורות לשמש כקבוצת ביקורת⁵. עם זאת כדי להתגבר על הבעיה הקשורה בהטבת מצבם של משתתפי המיזם שלא באמצעות הביטחון התזונתי, נעשו עיבודים מיוחדים המנטרלים את השפעתם. כך למשל, נעשו עיבודים מיוחדים לגבי השיפור בביטחון התזונתי לקבוצה שאינה כוללת את מקבלי קצבאות נכות, כדי להבטיח כי השיפור שהושג (ראו פרק הממצאים, תת פרק ביטחון תזונתי) נבע, אכן, מהמיזם ולא מהעלאת הקצבה שאותה חוו מספר חודשים קודם לכן.

הוצאת המדגם והמדגם בפועל

ההיערכות לבחינת השפעת המיזם לביטחון תזונתי על משתתפיו היתה מעט מאוחרת ולפיכך נבחרה שיטת תשאול רטרוספקטיבית בחלקה, כך שהמדגם יאפשר התבססות על מדגם מייצג של מרבית אוכלוסיית המדגם, ולא רק של האוכלוסייה החדשה יותר⁶. בנוסף, מאחר שההשתלבות במיזם נעשתה לפי יישובים, היה קיים חשש שהתבססות על החדשים בלבד תגרום לאיבוד נתונים ברמת יישוב שלם, לעיתים גדול (ירושלים, באר שבע – שכבר נכנסו למיזם). החיסרון של שיטת תשאול רטרוספקטיבית בהיבט של איבוד זיכרון היתה פחות רלוונטית למקרה זה, שכן הנדגמים נשאלו על מצבם כחצי שנה בלבד קודם לכן. לפיכך הוצא מדגם מקרי (עם תיגבור מסוים של המשתתפים החדשים) של כ-1500 משתתפים שהיוו כחמישית מאוכלוסיית המדגם בעת הוצאתו. כמו כן הוצאו כ-234 מקרים נוספים של נדגמים שעמדו על סף כניסה למיזם.

בסופו של דבר כולל המדגם הסופי 968 משתתפים אשר ענו הן על שאלון א' והן על שאלון ב', דהיינו כשני שלישים מהמדגם המקורי. מקרי הנפל והאפס מורכבים ממשפחות שעזבו את המיזם, משפחות שלא ענו

⁴ תיאור מפורט של השאלון המקוצר, הקטגוריות הנקבעות על ידו וסולם הניקוד האינטרוולי מובא בקיצור בשירות המחקר הכלכלי של משרד החקלאות האמריקני בקישור הבא:

http://www.ers.usda.gov/datafiles/Food_Security_in_the_United_States/Food_Security_Survey_Modules/short2_012.pdf

⁵ התלבטות זו של החוקרת נדונה גם עם פרופ' דב צ'רניחובסקי, ראש המועצה לביטחון תזונתי, שהיה תמים דעים עם החוקרת לגבי חוסר ישימות גישת ה-DD במקרה הנדון.

⁶ הרציונל לשימוש בריאיונות פרוספקטיביים נדון בהרחבה בנייר שהוגש למשרד הרווחה בעת הוצאת המדגם. באופן כללי בעיית הזיכרון היא מינימלית כאשר השאלון נעשה לגבי חודשים ספורים אחורה ומאידך שאלון כזה איפשר להפיצו בין כלל המשתתפים, נכון לעת הוצאת המדגם, ולקבל ייצוג טוב יותר של אוכלוסיית המשתתפים במיזם.

על שאלון א' וכן משפחות שלא ענו על שאלון ב' מפאת הדחיפות שנדרשה בהכנת דוח המחקר. המדגם הסופי שעליו מתבסס דוח זה מהווה כעשירית מסך המשפחות המשתתפות כיום במיזם – מדגם גדול לכל הדעות, בייחוד בהתחשב בהומוגניות היחסית של המשפחות.

לוח נספח א' מציג את מספר התצפיות באוכלוסייה (נכון לזמן כתיבת הדוח), במדגם המקורי ובמדגם בפועל. רק בשתי ערים – ג'אסר א זרקא ובאר שבע, שיעור המשיבים במדגם בפועל נמוך מ-40% מהמדגמים במדגם המקורי, ומשום כך ייצוגה של העיר באר שבע נמוך יותר בהשוואה לחלקה בכלל האוכלוסייה (4% לעומת 10% בהתאמה). השוואה מקיפה של האוכלוסייה, המדגם המתוכנן והמדגם בפועל - המוצגת כאמור בלוח נספח א', מראה שבמרבית היישובים חלקו של היישוב בסך המדגם דומה לחלקו בסך האוכלוסייה.

במהלך החודשים שמאז נובמבר 2017 ועד יוני 2018 התקבלו באופן הדרגתי הנתונים משאלון א' ושאלון ב'. עם העברת הנתונים הסופיים מוזגו הקבצים גם בינם לבין עצמם וגם עם "הקובץ הפיננסי" – הכולל את נתוני מבחן ההכנסות שעל פיו "מתקבלות" המשפחות למיזם (אנדבלד, שמואלי וטשרניחובסקי, 2013) וזאת לצורך הבדיקות הנדרשות בנוגע לממדי העוני של המשתתפים לפני ואחרי הכניסה למיזם.

בפרק זה יוצגו ממצאים כלליים על שיעורי ההשבה לשאלות השונות וכן מאפיינים כלליים של המשפחות המשתתפות במיזם, ולאחר מכן יובאו הממצאים בחלוקה לפי שישה תת-פרקים: בחלק הראשון, פרק 4.1, יוצגו הממצאים לגבי שאלון הביטחון התזונתי בשתי התקופות (תקופה 0 ותקופה 1) ותיערך השוואה ביניהם. בחלק 4.2 יוצגו ממדי העוני של המשתתפים במדגם והשיפור הנגזר מהמיזם לביטחון תזונתי כאשר מכלילים את כרטיס הרכישה למזון הנחשב כ-near cash money – בסך ההכנסות של המשפחה. בחלק השלישי והרביעי – 4.3 ו-4.4 – יוצגו בהתאמה נתוני התחלואה של מבוגרים וילדים ונתוני הרגלי התזונה שעליהם השיבו הנשאלים בשאלון א' בלבד. בחלק 4.5 ייסקרו התוצאות של עמדות הנשאלים לגבי חייהם ולגבי המיזם ותיערך השוואה, במידת האפשר, בשתי תקופות המחקר. בחלק השישי – 4.6 – יוצגו תוצאות נבחרות בחתכים: לפי קבוצות אוכלוסייה.

על מרבית השאלות, למעט השאלות על תזונה והרגלי חיים, שיעור התשובות מתקרב ל-100%, כלומר הושג כמעט שיתוף פעולה מלא. בשאלות על תזונה שיעור ההשבה נמוך יותר ומגיע בד"כ ל-85%-80% (אם כי לגבי יין למשל שיעור המשיבים יורד לכ-70%) ובשאלות על הרגלי חיים (עישון וספורט) שיעור ההשבה מגיע לכשני שלישים.⁷

על השאלה שמטרתה היתה לברר את מידת המודעות של המשתתפים לפרוייקט שבו הם משתתפים: "מי עומד מאחורי המיזם" השיבו מרבית הנשאלים (63%) נכונה – משרד הרווחה, וכ-16% נוספים ענו "עמותות פרטיות". היתר ענו תשובה שגויה או "לא יודע/ת".

לוח 1 להלן מציג את מאפייני המשתתפים במיזם לביטחון תזונתי. כפי שהוא מראה, במרבית המקרים כ-78% השיבה האישה על השאלון וגילה הממוצע היה 42.

כ-40% מהמשפחות אינן נשואות. מספר הנפשות הממוצע במשק בית הוא 5.6 – גבוה בכ-70% ממספר הנפשות הממוצע בחברה הישראלית (3.3 נפשות, לפי סקר הוצאות משקי בית 2016). שיעור המשפחות שבהן חיות מעל ל-3 נפשות מגיע לכ-73%.

שיעור החרדים כ-25% ושיעור הערבים כ-31%. בשני המקרים אוכלוסיות אלה מיוצגות ביתר (והחרדים אף יותר) מאשר חלקן באוכלוסייה הכללית, בשיעורים הדומים יותר לחלקם באוכלוסייה הענייה.⁸ חלקה של האוכלוסייה היהודית שאינה חרדית מגיע אפוא לכ-44%, כחמישית ממנה מגדירה עצמה חילונית והיתר דתיים ומסורתיים. במרבית המקרים – כ-86% – הוותק במיזם אינו עולה על שנה.

⁷ לאורך הדוח, כל העיבודים הסטטיסטיים מתייחסים למי שהשיבו על השאלות הרלבנטיות בלבד.
⁸ ראו דוח העוני והפערים החברתיים של הביטוח הלאומי לשנת 2016.

לוח 1: מאפיינים כלליים של משתתפי המיזם

שיעור	תכונה
100%	מצב משפחתי-סה"כ
60%	נשואים
30%	מצב משפחתי-גרושים
2%	אלמנים
1%	מצב משפחתי-פרודים
7%	רווקים
100%	מספר נפשות-סה"כ
27%	עד 3
46%	מספר נפשות- בין 4 ל-7
19%	בין 8 ל-10
8%	מספר נפשות- מעל 10
25%	שיעור חרדים
31%	שיעור ערבים
78%	מין המשיב: אישה (בשאלון ב')
אין נתון	וותק במיזם (בשאלון ב)
30%	עד חצי שנה
56%	וותק במיזם- חצי שנה עד שנה
13%	יותר משנה
42	גיל ממוצע של המשיבים

תרשים 1 להלן מראה את שיעור המקבלים סיוע במזון לפי קבוצות אוכלוסייה, לפני ההצטרפות למיזם לביטחון תזונתי. כשני שלישים מהאוכלוסייה קיבלה לא קיבלו שום סיוע, ומרבית השליש הנותר קיבלו סיוע מזדמן. רק 6% קיבלו סיוע מידי חודש, כפי שמעניק המיזם לביטחון תזונתי.

הקבוצות נבדלות זו מזו במידת הסיוע שקיבלו. אצל החרדים רק 41% לא קיבלו סיוע כלל, וכ-12% קיבלו סיוע סדיר (מידי חודש). לעומת זאת אצל הערבים 81% לא קיבלו שום סיוע ורק 4% קיבלו סיוע סדיר במזון. קבוצת היהודים הלא חרדים דומה לממוצע באוכלוסייה, אם כי שיעור המקבלים סיוע סדיר נמוך מאוד וזהה לזה של הערבים – כ-4% בלבד.

המיזם מהווה אפוא שינוי ממשי עבור מרבית המשתתפים בו מבחינת תדירות הסיוע וסדירותו.

נתוני הטבלה לתרשים 1: שיעור מקבלי סיוע במזון טרם הכניסה למיזם לביטחון תזונתי

מקבלי סיוע	לא	רק בחגים	כמה פעמים בשנה	כל חודש
ממוצע	63%	26%	5%	6%
יהודים לא חרדים	63%	29%	4%	4%
יהודים חרדים	41%	40%	8%	12%
ערבים	81%	12%	3%	4%

הביטחון התזונתי טרם הכניסה למיזם ולאחר חצי שנה של השתתפות בו

השאלון המקוצר בן 6 השאלות לבחינת מצב הביטחון התזונתי יכול להניב שלושה ערכים: אי ביטחון תזונתי חמור, אי ביטחון תזונתי מתון, וביטחון תזונתי. בנוסף, על פי התשובות לשאלות נקבע ניקוד אשר מאפשר לבחון את ההבדלים בין המשיבים באופן אינטרוולי.

לוח 2 מציג את ממוצעי ערכי התשובות וכן הנקודות שצברו בכל אחת מהתקופות על פי הסולם שנקבע לשיטה זו, ואת הפערים ביניהם. לוח 3 מציג את התפלגות הנשאלים לפי מצב הביטחון התזונתי של המשיבים בשתי תקופות החקירה והירידה באב"ת (אי ביטחון תזונתי) לפי הציון והניקוד על פי הסולם של השיטה, בקבוצות אוכלוסייה שונות.

הממצאים מראים כי מבין 968 הנשאלים שהשיבו על שני השאלות, כ-27 דיווחו שחיו בביטחון תזונתי לעומת 106 בתקופה 2. כ-153 דיווחו על אי ביטחון תזונתי מתון וכ-788 על אי ביטחון תזונתי חמור – לעומת 221 ו-641 בשאלון ב' בהתאמה (תרשים 2). יוצא מכך כי כ-150 משפחות שיפרו את מצב הביטחון התזונתי שלהן באופן שחלקן עלו למצב של ביטחון תזונתי, והיתר הפחיתו את רמת האי ביטחון תזונתי שלהן ממצב חמור למתון (ככל שמספר הנקודות או ערך השקלול של התשובות נמוכים יותר, כך קטן יותר האי ביטחון תזונתי).

עריכת מבחן T להפרשי הממוצעים (בין שתי התקופות) מעלה כי רמת הביטחון התזונתי עלתה באופן מובהק (ברמת המובהקות הגבוהה ביותר הנהוגה – 0.01, ערך $t=8.9$) בין שתי התקופות – הן כאשר בודקים זאת לפי הממוצע המשוקלל של ערכי התשובות והן כאשר בודקים זאת לפי סולם הניקוד שנבנה לצורך שיטה זו⁹.

נתוני הטבלה לתרשים 2: שלושת מצבי הביטחון התזונתי לפני המיזם (t_0) וחצי שנה אחרי (t_1)

מצבי הביטחון התזונתי	t_0	t_1
בביטחון תזונתי	27	106
אי ביטחון תזונתי מתון	153	221
אי ביטחון תזונתי ניכר	788	641
סה"כ	968	968

⁹ יצוין שסביר להניח שההטבה במצב המשפחות לא מוצתה במלואה שכן הנשאלים התייחסו ל-12 החודשים האחרונים למרות שענו על השאלון לאחר פחות מ-12 חודשים בממוצע (מינימום חצי שנה).

עם זאת חשוב לציין כי עדיין, מרבית המשפחות נותרו באי ביטחון תזונתי חמור. כלומר, המיזם השיג את יעדו מבחינת שיפור מצב הביטחון התזונתי של האוכלוסייה, אך עדיין רחוקה הדרך לצורך השגת מיגור של אי ביטחון תזונתי באוכלוסייה זו.

לוח 2: ציונים וניקוד של ביטחון תזונתי ושיעור הירידה באב"ת (אי ביטחון תזונתי) בין t0 ל-t1, לפי

קבוצות אוכלוסייה

קבוצה	ציון ביטחון תזונתי t0	ציון ביטחון תזונתי t1	שיעור השיפור (הירידה באב"ת)	ניקוד t0	ניקוד t1	שיעור השיפור (הירידה באב"ת)	שיעור המשפרים
יהודים לא חרדים	1.776	1.479	-17%	7.563	6.660	-12%	43%
יהודים חרדים	1.616	1.404	-13%	7.102	6.367	-10%	48%
ערבים	1.940	1.779	-8%	8.076	7.558	-6%	29%
סה"כ	1.786	1.553	-13%	7.605	6.863	-10%	40%

לוח 3: מטריצת מעברים לפי מצב הביטחון התזונתי ב-t0 וב-t1

מצב הביטחון תזונתי ב-t1	בביטחון תזונתי	אי ביטחון תזונתי מתון	אי ביטחון תזונתי חמור
מצב ביטחון תזונתי ב-t0			
בביטחון תזונתי	15	4	8
אי ביטחון תזונתי מתון	21	78	54
אי ביטחון תזונתי חמור	70	139	579
סך הכל	106	221	641

* t0 - שאלון א', ו-t1 שאלון ב', לאחר חצי שנה לפחות.

בחינת תוצאות מבחן T להפרשים בין סך הניקוד שניתן בכל אחת מהתקופות בסולם הביטחון התזונתי לפי **שלוש קבוצות האוכלוסייה**: יהודים לא חרדים, יהודים חרדים וערבים – מראה כי הושג שיפור בביטחון התזונתי ברמה מובהקת סטטיסטית לגבי כל אחד מקבוצות אלו (לוח 2) עם זאת גודל השיפור משתנה בין הקבוצות. הקבוצה שאצלה השיפור הוא המשמעותי ביותר היא יהודים לא חרדים, לעומת הערבים שאצלם השיפור הוא הנמוך ביותר (ראו להלן גם את הניתוח הרב משתני).

יצוין שמבחן T להפרשים בין הניקוד שניתן בכל אחת מהתקופות בסולם הביטחון התזונתי לפי **מספר נפשות** מעלה כי השיפור ניכר בכל המשפחות שבהן עד 8 נפשות (הבדל מובהק סטטיסטית), אך במשפחות עם מספר נפשות גבוה יותר – לרוב לא הושג שיפור מובהק סטטיסטית, אם משום שמספר התצפיות נמוך מידי ואם מאחר שהסיוע שניתן הוא קבוע לכל המשפחות ללא התחשבות בגודלן. לפיכך ככל שמספר הנפשות עולה – התרומה של סכום קבוע זה יורדת.

מאחר שכאמור המחקר לא נעשה עם קבוצת ביקורת, חשוב לנטרל הבדלים משמעותיים שהתרחשו בין שתי התקופות. **בתחילת 2018 בעקבות מחאת הנכים הושג הסכם שלפיו הועלתה גמלת הנכות בכמה מאות**

שקלים (הסכום משתנה בין הרכבי משפחה שונים). לנוכח החלק העצום של משפחות המקבלות קצבת נכות מהביטוח הלאומי במיזם – כשליש מהן (ראו גם פרק עוני ורמת חיים) – **חשוב היה לנטרל שינוי זה**. לפיכך נבדקו ציוני הביטחון התזונתי לסוגיהם **גם תוך גריעת אוכלוסיית המשפחות המקבלות קצבאות נכות**. הממצאים **נותרו דומים לחלוטין**: ירידה מובהקת סטטיסטית של כ-13% בממוצע המשוקלל של ערכיה תשובות ושל 9.6% בניקוד על פי הסולם שנקבע.

תרשים 3 להלן מראה את הפער בין ממוצעי ערכי התשובות בין שתי התקופות לפי **יישובים**. ניתן ללמוד על שונות רבה למדי בין היישובים. למרות שברוב היישובים הושג שיפור, הרי בחלק מהיישובים כמו רכסים, כפר מנדא ודימונה - הגיע השיפור עד לירידה של 50% ויותר בממוצע (כלומר אי הביטחון התזונתי ירד בשיעורים גבוהים); בחלק אחר השינוי היה דומה לממוצע; ובחלק מהיישובים כמו לקיה, נתיבות, ובאר שבע דווח אפילו על הרעה קלה. יש לסייג את הממצאים הללו ולהדגיש כי המדגם הוצא במטרה **לשקף את המצב בכלל האוכלוסייה** והממצאים לפי יישוב כפופים לטעויות דגימה רבות יחסית.

נתוני הטבלה לתרשים 3: הפער בין ממוצע משוקלל של ערכי התשובות בין שתי התקופות, לפי יישוב:

הירידה או העלייה באי הביטחון התזונתי

שיעור הירידה	עיר
-7%	מגדל העמק
-7%	אריאל
-6%	תל שבע
-6%	קרית ים
-6%	באקה אל גרביה
-4%	ירושלים מז
-3%	נהריה
0%	אל בטוף
0%	הגלבע
0%	כפר קאסם
0%	עספא
0%	רמלה
1%	רהט
3%	נתיבות
4%	באר שבע
5%	לקיה
33%	ירושלים צפ

שיעור הירידה	עיר
-68%	דימונה
-57%	כפר מנדא
-54%	רכסים
-37%	יבנה
-30%	חצור
-24%	ירושלים מע
-23%	מעלות
-19%	שדרות
-19%	קרית מלאכי
-17%	כרמיאל
-15%	ירוחם
-14%	אופקים
-13%	צפת
-13%	ממוצע
-12%	אלעד
-11%	ביתר עילית
-10%	עפולה
-9%	מודיעין עילית

*ביישובים שבהם 10 תצפיות לפחות.

ממדי העוני ורמת החיים של הנשאלים

לוח 4 מציג אינדיקטורים נבחרים לרמת החיים של המשפחות, להכנסותיהן ולמדדי העוני שלהן לפני ואחרי השינוי.

נתוני הלוח מורים על ההבדלים בפרופיל המשפחות בחלוקה לפי קבוצות אוכלוסייה: בעוד שאצל יהודים לא חרדים שיעור המשפחות הגדולות (4 ילדים ויותר) מגיע ל-22%, אצל הערבים הוא עולה ל-37% ואילו באוכלוסייה החרדית שיעור זה מוכפל כמעט פי 3. לעומת זאת, שיעור מקבלי הקצבאות בקרב החרדים נמוך מהממוצע (וגבוה יותר בקבוצת היהודים הלא חרדים מאשר אצל הערבים), וגם השיעור של משקי בית עובדים

(לפחות מפרנס/ת אחד/אחת במשפחה) גבוה בהרבה מהממוצע – 82% אצל המשפחות החרדיות לעומת מחצית בכלל האוכלוסייה. בכל מקרה ניתן לראות כי מדובר באוכלוסייה שלמרות שהיא מקבלת קצבאות מחיה בשיעורים גבוהים מהביטוח הלאומי (כשני שלישים מקבלים קצבת נכות או קצבת הבטחת הכנסה – חלקם הקטן את שתי הקצבאות) – היא אוכלוסייה עובדת, בייחוד האוכלוסייה החרדית בתוכה. **מספר השעות הממוצע לאוכלוסייה העובדת מגיע לכ-30 שעות עבודה בשבוע והכנסתה מעבודה כחלק מסך ההכנסה מגיעה ל-66%.**

ההכנסה הממוצעת לנפש של אוכלוסיית המחקר מגיעה לכ-1050 ₪ לחודש. **זוהי הכנסה נמוכה אפילו בהשוואה לאוכלוסייה הענייה במדינת ישראל.** להדגמה, ההוצאה הממוצעת למזון באשכול הסוציו-אקונומי הנמוך לפי סקר הוצאות משקי בית (למ"ס, 2016) מגיעה לכ-850 ₪ לחודש, כלומר ההכנסה לנפש במשפחות אלה גבוהה אך במעט מההוצאה הממוצעת למזון באוכלוסייה שנמצאת במצב סוציו-אקונומי נמוך.

בהשוואה בין הקבוצות, מתקבל שלמרות שההכנסה למשפחה גבוהה יותר אצל החרדים מאשר ביתר הקבוצות, ההכנסה לנפש נמוכה מהממוצע ונמוכה מהאוכלוסייה היהודית הלא חרדית בשל מספר הנפשות הגדול יחסית. האוכלוסייה הערבית היא בעלת ההכנסה למשפחה ולנפש הנמוכה ביותר מבין שלוש הקבוצות.

לוח 4: אינדיקטורים נבחרים לרמת החיים וממדי העוני של המשתתפים במיזם לפי קבוצות אוכלוסייה (ערכי ההכנסות – בש"ח לחודש)

המדד	ממוצע	יהודים לא חרדים	יהודים חרדים	ערבים
שיעור משפחות שלהן 4 ילדים ויותר	38%	22%	64%	37%
משק בית עובד	50%	41%	82%	35%
מקבלי קצבת נכות	35%	43%	25%	32%
מקבלי קצבת הבטחת הכנסה	45%	54%	27%	48%
הכנסה כוללת למשק בית	4,848	4,536	6,535	3,910
הכנסה מעבודה	1,955	1,533	3,764	1,072
הכנסה מתמיכות	2,482	2,545	2,312	2,533
הכנסה לנפש	1,051	1,316	949	767
שיעור העניים ב-t0	95%	92%	98%	99%
שיעור העניים ב-t1	94%	90%	96%	99%
עומק העוני* ב-t0	49%	41%	48%	61%
עומק העוני* ב-t1	46%	37%	46%	59%
השינוי בתחולת העוני	-1.30%	-2.30%	-1.30%	0.00%
השינוי בעומק העוני	-5.90%	-8.90%	-4.40%	-4.20%

*עומק העוני הוא יחס פער העוני, ומבטא את המרחק (באחוזים) של ההכנסה של המשפחה ביחס לקו העוני המתאים לה.

רמת העוני של הקבוצות היא בשיעורים עצומים ונעה בין 90% ל-100% כצפוי ממבחן ההכנסות הנוקשה שעל המשפחות לעבור בטרם הכניסה למיזם. גם עומק העוני שלהן גבוה ומגיע בממוצע לכ-50% - כלומר, הכנסת המשפחה רחוקה מקו העוני ביותר ממחצית. יצוין שעומק העוני של העניים בישראל בכלל האוכלוסייה נמוך

בהרבה ומגיע לכשליש בשנים האחרונות¹⁰ - כך שאנו עוסקים במסגרת המיזם הנוכחי באוכלוסייה שהיא בחלק התחתון של האוכלוסייה הענייה עצמה.

בדיקת ההבדלים בממדי העוני בין שתי התקופות נעשתה תוך הוספת הסכום שהוא בבחינת "near cash money" (דמוי כסף) בלבד, 250 ₪, להכנסה הפנויה של המשפחה. לא נכלל מרכיב המזון בעין שמחולק למשפחות בשווי מוערך של 250 ₪. כמובן שהוספתו באופן חלקי או מלא היתה משפרת את ממדי העוני מעט יותר, אך מאחר שמדובר בעוני המחושב על פי ההכנסה הכספית, ומאחר שהמוצרים נצרכים על ידי המשפחות באופן חלקי לעיתים (על פי הרגליהם ובחירותיהם), לא מצאתי לנכון להכליל מרכיב זה בחישוב.

ההכנסה שעל פיה חושבו ממדי העוני היא בהתאם לשיטה הנהוגה בישראל – ההכנסה הפנויה לנפש תקנית לכל משפחה – בהשוואה לקו העוני האחרון הידוע (2016).

במסגרת הזו, השיפור המתקבל בנתוני העוני הוא צנוע יחסית, ומתרכז ברובו בעומק העוני ולא בתחולת העוני של המשפחות. בעוד שתחולת העוני יורדת בשיעורים שבין 0 ל-2.3% בקבוצות השונות, עומק העוני מושפע יותר מהתוספת בסך 250 ₪ שאינה מצליחה לחלץ מעוני אך מיטיבה במעט את מצבן של המשפחות, והוא יורד בממוצע בכ-6%. הדברים בולטים בייחוד בקבוצת היהודים הלא חרדים, שבהן מספר הנפשות קטן יחסית ולכן התוספת מתחלקת על מספר קטן יחסית של אנשים ולכן גבוהה יותר בממוצע לנפש תקנית. גם אצל הערבים והחרדים עומק העוני יורד יותר מאשר תחולת העוני אך בשיעור הנמוך בכמחצית מהשיעור שבו הוא יורד בקבוצת היהודים הלא חרדים.

תחלואה בקרב משתתפי המיזם

תחלואה בקרב המשפחות המשתתפות במיזם, למבוגרים וילדים, נבחנה בשאלון הראשון ("שאלון א'). מהנתונים עולה כי שיעורי התחלואה בקרב מבוגרים גבוהים מהידוע על פי הממוצע. התרשים שלהלן מציג את שיעורי התחלואה (על פי דיווח עצמי) למבוגרים וילדים ב-6 מחלות/בעיות רפואיות שונות¹¹: אנמיה, שומנים בדם (כולסטרול), מחלות לב וכלי דם, סוכרת, יתר לחץ דם והשמנה. הלוח מראה כי כחמישית עד רבע מהנשאלים סובלים מאנמיה או משומנים בדם או מיתר לחץ דם, וכ-15% מהמבוגרים סובלים מסוכרת או מהשמנה. מעטים יותר, כעשירית, סובלים ממחלות לב וכלי דם. בקרב הילדים שכיחה מאוד האנמיה (כ-17%) אך גם מחלות נדירות יחסית בקרב ילדים כמו סוכרת או יתר לחץ דם קיימות באוכלוסייה זו בשיעורים שסביב 2% ואצל כ-7% מהילדים – השמנה.

נתוני הטבלה לתרשים 4: שיעור המשיבים חיובית (קיימת מחלה/בעיה רפואית) לגבי המחלה – מבוגרים

ילדים

שיעור המשיבים	השמנה	יתר לחץ דם	סוכרת	מחלות לב וכלי דם	שומנים בדם	אנמיה
שיעור המשיבים חיובי - ילדים	6.39	1.26	1.26	1.82	2.97	16.93
שיעור המשיבים חיובי - מבוגרים	16.45	19.46	14.64	10.69	21.29	23.3

¹⁰ ראו ממדי העוני והפערים החברתיים 2016, המוסד לביטוח לאומי

¹¹ להלן נשתמש במושג "מחלות" אף שיש חילוקי דעות באשר לשאלה האם השמנה נחשבת מחלה או לא.

יצוין שהנתונים על תחלואה כלשהי אינה סיכום פשוט של התחלואה בכל אחת משש המחלות, אלא הם עשויים להיות חופפים (למשל, מבוגר הסובל מסוכרת ויתר לחץ דם במקביל). לוח 5 מציג הצלבה של המשפחות לפי תחלואה של מבוגרים וילדים. כך, מתוך 968 משפחות המשתתפות במדגם של המיזם, ב-148 המהוות כ-15% מהמדגם, יש גם מבוגרים לא בריאים וגם ילדים לא בריאים. ב-474 (דהיינו בכמחצית מהמשפחות) גם הילדים בריאים וגם המבוגרים בריאים. ב-59 שיעור המשפחות שבהן גם מבוגרים וגם ילדים לא בריאים, מגיע כאמור לכ-15% - זהו שיעור גבוה בהשוואה למקובל בכלל האוכלוסייה (Endeweld, Goldsmith & Endevelt, 2018).

לוח 5: תחלואה בקרב משפחות (מבוגרים וילדים)

לוח 5א: במספרים מוחלטים

מבוגרים	סה"כ	בריאים	לא בריאים
לא בריאים	435	287	148
בריאים	533	474	59
סה"כ	968		

לוח 5ב: באחוזים

ילדים	סה"כ	בריאים	לא בריאים
לא בריאים	45%	30%	15%
בריאים	55%	49%	6%
סה"כ	100%		

לגבי הרגלי בריאות אחרים – עישון וספורט – השיבו יחסית מעט מהנשאלים- כשני שלישים. מהמשיבים על השאלה עולה כי כ-77% מהמשיבים אינם מעשנים, וכ-15% מקיימים פעילות גופנית סדירה.

הרגלי התזונה של משתתפי המיזם

תדירות צריכת מוצרי מזון שונים נבחנה בשאלון הראשון והיא מובאת בלוח שלהלן. השכיחות היא מצטברת, כך שלגבי כל פריט מזון ככל שמתקדמים בעמודות הטבלה המשפחה צורכת **לפחות** את הערך הרשום בעמודה המתאימה. כך למשל, לגבי המנה הראשונה (עוף או הודו) – מתברר כי 37.2% מהנשאלים צורכים מוצר זה לפחות פעמיים-שלוש בשבוע, ו-86.1% פעם בשבוע לפחות. עם זאת כ-14% אינם צורכים מזון זה מידי שבת/מידי שבוע. התדירות לגבי מנת בשר בקר נמוכה בהרבה – רק כמחצית צורכים לפחות פעם בשבוע. כ-61% צורכים דג לפחות פעם בשבוע. ביצים נצרכות אצל 38% מהנשאלים וכוס חלב אצל 65% מהם מידי יום. מוצרי חלב אחרים כמו גבינה וגביע יוגורט נצרכים אף הם בתדירות גבוהה יחסית (77%-ו-52% בהתאמה - לפחות פעמיים שלוש בשבוע).

לחם מקמח אחיד נצרך אצל 86% מידי יום ורק כ-19% צורכים מידי יום לחם מקמח מלא. מנת פרי או ירק נצרכות מידי יום אצל 29%-ו-40% בהתאמה ופעם בשבוע לפחות אצל 57%-ו-77% בהתאמה.

ככלל, מזונות הנחשבים "לא בריאים" (למעט סוכר) נצרכים בכמויות יחסית קטנות: כך לגבי בשר מעובד ונקניקיות; משולש פיצה; מאפים מלוחים; פרוסת עוגה וחטיפים. בכולם התדירות היומיומית נעה בין 2% ל-

9% מהמשיבים. יצוין כי גם **שתיה ממותקת** לרבות מיץ פירות נכנסים לקטגוריה זו. מאידך הצריכה של אגוזים ושקדים – מזון יקר יחסית – נמוכה אף היא.

כ-50% צורכים קטניות וכ-70% אורז (27% דיווחו שצורכים אורז/פסטה מקמח מלא) - לפחות 2-3 פעמים בשבוע. מנה של ירק מבושל נצרכת גם היא על ידי כ-60% מהמשיבים פעמיים שלוש בשבוע לפחות.

דגני בוקר נצרכים על ידי כשליש מהאוכלוסייה בתדירות של 2-3 פעמים בשבוע לפחות, ודגנים מלאים (ברנפלקס) נצרכים בתדירות הנמוכה בפחות ממחצית מכך.

בין השמנים בולטת הצריכה של שמן קנולה (כ-58% מידי יום) ולאחריו שמן זית (כ-35% מידי יום). מרגרינה וחמאה נצרכות בתדירות נמוכה יותר.

כללית הנושא ראוי לבחינה מעמיקה יותר של מומחים בתחום המזון, ואולם ההתרשמות הכללית היא שלא מדובר באוכלוסייה בעלת הרגלים גרועים בתחום המזון. כמו אצל מרבית האוכלוסייה יש עדיין מה לשפר, אבל כללית נראה כי למרות המצוקה הקשה הניסיון הוא לשמור על תזונה מאוזנת ויחסית בריאה.

לתוצאות שכיחות צריכת מוצרי מזון בפילוח לפי קבוצות אוכלוסייה ראו פרק 4.7 להלן.

לוח 6: שכיחות צריכת מוצרי מזון שונים, שכיחות מצטברת, באחוזים

סוג מזון / שכיחות	כל יום	פעמיים שלוש בשבוע	פעם בשבוע	פעם-פעמיים בחודש	פחות מפעם בחודש
מנה של עוף או הודו, כולל שניצל וקציצות עשויות עוף או הודו	3.2	37.2	86.1	96.6	100.0
מנה של בשר בקר, עגל או כבש, כולל קציצות מבקר	1.2	12.8	53.4	73.0	100.0
מנת דג (טונה, נילוס, בקלה וכו')	0.5	10.9	60.9	86.2	100.0
ביצה	37.9	82.6	92.5	96.6	100.0
פרוסת לחם או ½ לחמנייה או שליש פיתחה מקמח לבן/אחיד	86.0	93.1	94.4	95.0	100.0
פרוסת לחם או ½ לחמנייה או שליש פיתה מקמח מלא	18.6	28.8	37.6	43.2	100.0
מנה של פרי	28.5	57.4	84.1	96.1	100.0
מנה של ירק טרי ו/או סלט	39.9	76.8	90.2	97.8	100.0
מיץ פירות	7.5	17.0	32.9	52.4	100.0
מנה של ירק מבושל	16.9	59.3	84.1	94.5	100.0
כוס חלב	65.3	86.7	92.7	95.5	100.0
כף גבינה לבנה/קוטג'	46.1	77.4	87.6	94.2	100.0
גביע יוגורט	26.7	52.2	68.0	81.0	100.0
פרוסת גבינה צהובה	20.5	46.5	71.6	87.0	100.0
דגני בוקר מדגנים מלאים (כגון ברנפלקס) - 3/4 כוס	7.0	14.9	21.2	30.3	100.0
דגני בוקר אחרים (כגון קורנפלקס, צ'ריוס) - 3/4 כוס	17.8	35.8	49.6	62.3	100.0
קטניות - 1/2 כוס מבושל (אפונה, חומס, שעועית לבנה וכו')	12.1	50.7	76.5	86.1	100.0
אורז/אטריות/פסטה מדגן מלא - 1/2 כוס מבושל	10.0	27.7	39.1	48.3	100.0
אורז/אטריות/פסטה לא מדגן מלא - 1/2 כוס מבושל	18.8	68.8	83.5	89.5	100.0
תפוח אדמה בינוני	18.5	73.3	92.9	97.6	100.0
מאפים מלוחים, כמו בורקס	2.0	9.8	33.3	66.6	100.0
משולש פיצה	1.7	7.6	25.6	65.0	100.0
מרגרינה או חמאה – כף	14.2	30.5	45.8	65.3	100.0
שמן זית – כף	34.5	59.0	70.1	75.2	100.0
שמן קנולה – כף	58.0	78.1	84.4	87.6	100.0
שמן אחר (למשל סויה) – כף	15.2	21.7	26.6	34.1	100.0
אגוזים, גרעינים, בוטנים – 1/3 כוס	1.8	8.7	41.2	69.4	100.0
פרוסת עוגה או 3 עוגיות	8.3	25.2	66.9	88.0	100.0
חטיף שוקולד או חטיף דגנים או מלוחים : במבה, ביסלי, אפרופו וכו'	8.4	22.6	64.7	87.7	100.0
כפית סוכר/דבש	55.4	70.5	84.8	93.7	100.0
ממרח שוקולד - מנת מריחה בכריך	14.3	38.1	63.6	82.0	100.0
שתייה ממותקת בסוכר, כולל תוסס – כוס	8.9	19.2	59.8	78.2	100.0
יין אדום, לא כולל בקידוש	0.9	1.8	11.2	17.5	100.0
בשר מעובד, נקניקיות, נקניקים	2.9	14.7	31.4	60.7	100.0
מרגרינה או חמאה	11.1	26.6	41.2	63.7	100.0
רוטב עגבניות (המוכן מעגבניות, בצל, שום ושמן זית (לא קטשופ)	9.2	34.7	59.8	74.0	100.0

עמדות הנשאלים בסוגיות שונות

בשאלון א' נבחנו בעיקר הציפיות מהמיזם, ואילו בשאלון ב' נבחנו הערכות המשתתפים את המיזם בהיבטים שונים שלו, אך גם הערכתם ותפיסתם את חייהם. תרשים 5 להלן מציג את שיעור המסכימים לציפיות שונות מהמיזם בשאלון א' (ענו על ההיגדים "נכון מאוד" או "נכון") ותרשים 6 שאחריו מציג את הערכת המיזם בהיבטים שונים שלו, באותו אופן.

הציפיות מהמיזם היו גבוהות. פחות מחמישית טענו שאין להם ציפיות מהמיזם. כ-93% ציפו שלא יהיה להם מחסור במזון ושיעור דומה ציפו שאיכות התזונה בבית תשתפר. כ-82% ציפו שיוכלו להפנות את המשאבים המתפנים להם כתוצאה מהמיזם, שהסיוע הניתן בו הוא צנוע יחסית, לדברים חשובים אחרים, ושיעורים של כשני שלישים ציפו ללמוד מהמיזם על הקשר בין תזונה ובריאות או שהישגי ילדיהם בלימודים ישתפרו בעקבות הצטרפותם למיזם.

נתוני הטבלה לתרשים 5: ציפיות מהמיזם – שיעור המסכימים (שאלון א')

הציפיות מהמיזם (שלב כניסה למיזם)	מסכימים	לא יודע	לא מסכימים
א. שלא יהיה מצב של מחסור	92.7	3.2	4.1
ב. שאיכות התזונה בבית שלנו תשתפר	92.0	4.4	3.6
ג. שהישגי הילדים בביה"ס ישתפרו	63.6	12.6	23.8
ד. שנוכל להפנות את הכסף לדברים חשובים אחרים	82.4	8.6	9.0
ה. שנלמד על הקשר שבין מזון לבריאות	61.8	21.7	16.6
ו. אין לי הרבה ציפיות	17.0	19.4	63.7
ז. באופן כללי אני מרוצה מהחיים שלי	70.7	12.8	16.6

נתוני הטבלה לתרשים 6: עמדות הנוגעות להערכת המיזם בהיבטים שונים – שיעור המסכימים (שאלון ב')

העמדה	שיעור המסכימים, אחוזים
א. מאז שהצטרפנו למיזם אנחנו פחות רעבים	85.6
ב. מאז שהצטרפנו למיזם אנחנו אוכלים נכון	75.0
ג. ההצטרפות למיזם כמעט לא השפיעה על החיים שלנו	9.2
ד. אנחנו יותר רגועים בבית מאז כניסתנו למיזם	80.0
ה. הילדים שלנו לומדים טוב יותר מאז הכניסה למיזם	47.1
ו. הרגשתי חוסר נוחות לשלם עם הכרטיס המגנטי	10.0
ז. אנחנו מרוצים מהיחס שאנו מקבלים מהצוות	98.2
ח. באופן כללי אני מרוצה מהחיים שלי	86.5

העמדות המובעות בשאלון השני מעידות כי **רוב מוחלט** המתקרב ל-100% מרוצה מהיחס שהוא מקבל מהצוות של המיזם לביטחון תזונתי. מיעוט קטן (כעשירית) הרגיש חוסר נוחות להשתמש בכרטיס שניתן לו לצריכת מזון ומיעוט קטן אף יותר מסכים עם האמירה כי הכניסה למיזם כמעט ולא השפיעה על חייו. רוב גדול (כ-86%) מחזק את תוצאות סקר הביטחון התזונתי שלפיו רמת הביטחון התזונתי עלתה, ומצהיר כי מאז

הצטרפותו למיזם המשפחה פחות רעבה ורוב קטן יותר של כ-80%-75% מרגישים רגועים יותר לאחר ההשתתפות בת כמה חודשים במיזם ואף סבורים כי הם אוכלים "נכון" יותר.

תוצאה מרשימה ביותר ממחקר זה היא תפיסת המשתתפים את חייהם: שביעות הרצון מהחיים, שעומדת בכלל האוכלוסייה הישראלית על כ-88% (על פי הסקר החברתי, למ"ס, 2016), עלתה משיעור של כ-71% בשאלון א' לשיעור של כ-86% בשאלון ב'.

נראה כי שיפור כזה אינו יכול להיות מיוחס כולו לשיפור בתחום הביטחון התזונתי הכמותי או אף האיכותי. נכנסים משתנים נוספים, סביר להניח, הקשורים לכך שהמשתתפים חשים כי למישהו אכפת מהם, כי הם מטופלים ומקבלים תשומת לב מהרשויות למצבם. יתכן שהיה גם צד חברתי שהוסיף ממד חיובי לחייהם. תשובות לכך הן מסוג הדברים שניתן יהיה לדלות מהמשתתפים רק באמצעות מחקר איכותני (קבוצות מיקוד).

נתוני הטבלה לתרשים 7: שיעור המרוצים מחייהם בשתי תקופות המחקר

שיעור המרוצים ב- %	תקופת המחקר
71	שאלון א
86	שאלון ב

*ההבדל בין שתי התקופות נמצא מובהק סטטיסטית ($t=5.5$)

שביעות רצון מהמיזם ושירותיו

ראשית, הרוב המכריע של הנשאלים, קרוב ל-100% דיווחו כי קיבלו את השירותים המגיעים להם מהמיזם – כרטיס מגנטי, ירקות ופירות וכן מוצרים יבשים. בעוד ששיעור המקבלים את הכרטיס מגנטי מגיע ל-100% מהנשאלים – שיעור המקבלים את המוצרים (ירקות ופירות, מוצרים יבשים) מגיע לכ-95%, חלקם הקטן מרצונם אך יש חלק (כ-4% בסך הכל) שטען שלא הצליח לקבל, כך שיש לברר נקודה זו (ראו לוח נספח ב').

בלוח 7 להלן מוצגים שיעור המשיבים שהם שבעי רצון מהסיוע שניתן להם בעין. שיעורי שביעות הרצון באופן כללי גבוהים יותר מבחינת כמות המזון ואיכות המזון בתחום המוצרים היבשים, אך מבחינת המגוון שיעור הרצון מהירקות והפירות גבוה יותר מאשר מהמוצרים היבשים. ככלל, למעט במקרה של איכות המוצרים היבשים ששם ענו כ-83% שהם שבעי רצון, בד"כ שיעור המרוצים מהממדים השונים של קבלת המוצרים נע סביב 60%-70%, כלומר נותרים כשליש ויותר אשר אינם מרוצים מחלוקת המוצרים.

תוצאות נוספות בתחום הערכת ממדים שונים של שירותי המיזם לפי קבוצות אוכלוסייה מופיעות בהמשך פרק זה (סעיף 3.8 – תוצאות נוספות לפי חתכי אוכלוסייה) והתוצאות בפילוח לפי יישובים מופיעות בלוח נספח ג'. **שיעורי שביעות רצון נמוכים באופן חריג מהסיוע בעין התקבלו ביישוב "רהט", ונראה שדרושה בדיקה מעמיקה באשר לסיבות לכך.**

לוח 7: מידת שביעות הרצון מהכמות, האיכות והמגוון של מוצרים יבשים ושל פירות וירקות

סוג הסיוע	שיעור המשיבים חיובי ב- האם הסיוע מספק כמותית	שיעור המשיבים ב- האם הסיוע מספק איכותית	שיעור המשיבים ב- האם הסיוע מספק מגוון
ירקות ופירות	66.1	70.1	72.8
מוצרים יבשים	69.6	82.5	63.3

נתוני הטבלה לתרשים 8: צורת הסיוע המועדפת על ידי המשתתפים במיזם

צורת הסיוע המועדפת	אחוז המעדיפים
בכרטיס מגנטי	74.9
בעין (מוצרים) בלבד	24.1
שילוב - כמו המצב כיום	1.0

תרשים 8 מראה בהקשר לכך, כי רוב גדול של המשתתפים – 75% - היה מעדיף לקבל את הסיוע בצורה כספית בלבד, ורק רבע היו מעדיפים לקבל את כל הסיוע במוצרים בעין. שיעור קטן וזניח של אחוז אחד דיווח שהוא מרוצה מהצורה הנוכחית שבה הסיוע ניתן בשילוב של כרטיס מגנטי עם מוצרים בעין.

המיזם לביטחון תזונתי לקח על עצמו לסייע לאוכלוסייה הנזקקת לשירותיו גם בתחומים נדרשים אחרים בחייהם כדוגמת סיוע במימון זכויות וקיום סדנאות לצריכה. הלוח שלהן מראה ששיעור המשיבים שקיבלו סיוע במימון זכויות קטן יחסית ומגיע לכ-14% - ומתוכם כשלישי ראו תוצאות חיוביות מסיוע זה – אם בהיבט התיאורטי ("עזר לי לדעת על זכויותיי") ואם בהיבט המעשי ("הצלחנו לממש זכות").

לוח 8: עמדות כלפי סיוע במימון זכויות באמצעות המיזם

העמדה	שיעור המשיבים חיובי
א. אכן קיבלתי שירות כזה	13.6
ב. השירות עזר לי לדעת יותר על זכויותיי	25.7
ג. כתוצאה מהשירות ניסינו לממש זכות שלא הצלחנו קודם לכן	3.7
ד. כתוצאה מהשירות ניסינו והצלחנו לממש זכות	5.9

לגבי השתתפות בסדנא – יותר משליש השתתפו בסדנא (לוח 9). שביעות הרצון הכללית מהמפגשים הללו גבוהה למדי. שביעות הרצון מתקרבת לשיעור מלא של 100% בממדים הקשורים לארגון הסדנא ולתועלת החברתית ממנה: מידת העניין שעוררו המרצים, נגישות הסדנא למשתתפים מבחינת מיקומה, שעות הסדנא – וכן מבחינת שביעות הרצון מהמפגש החברתי והרצון הרב שגילו המשתתפים לעבור סדנאות נוספות מסוג זה. בממדים הפרקטיים יותר ("הסדנא עזרה לי לחסוך" וכד') שביעות הרצון נמוכה יותר, אך ביחס לאתגר שניסתה לענות עליו הוא גבוה – בסביבות 60%-70% בדרך כלל. גם בשאלה הפתוחה שבה נשאלו המשתתפים בסדנא מה היו משפרים בה הרבה השיבו ש"הכל היה נפלא", "מצויק", "מושלם" וכד'. עם זאת חלק ענו שהיו

מצפים ממנה את מה שלמעשה ניסתה לתת – התנהלות כספית נכונה, צריכת מזונות בריאים, וחלק ציפו ממנה לסייע להם בתחומים אחרים בחיים (זוגיות פרק ב', חיים בכפר ועוד).

על השאלה האם ולאילו מטרה נוצל התקציב שהתפנה בעקבות הסיוע במזון, השיבו 64% כי הם הפנו את הכסף שהתפנה לצריכה רבה יותר של מזון – שהייתה חסרה להם קודם. עוד כ-25% הפנו את הכסף שהתפנה לטובת צריכת מוצרים חיוניים אחרים – אחזקת הדירה (שכ"ד, חשמל מים וכו') או תרופות ורופאים, חלק קטן של 4% השיבו שהפנו את המשאבים המעטים לטובת הוצאות חינוך לילדיהם (שיעורים פרטיים) והיתר כ-7% בחרו בצירוף של כמה סעיפים (ראו תרשים 9).

לוח 9: עמדות כלליות כלפי השתתפות בסדנא

העמדה	אחוז המשיבים חיובי
האם השתתפת בסדנא	36.6
הסדנא הגדילה לי את המודעות למזון בריא	69.5
הסדנא לימדה אותי לבשל ולתכנן טוב יותר את הבישול	54.6
בעקבות הסדנא אנו חוסכים יותר במזון	66.7
בעקבות הסדנא אנו חוסכים יותר בהוצאות כלכליות	70.9
אשמח להשתתף בסדנא נוספת	91.4
המרצים בסדנא היו מעניינים	96.6
נהנתי מהמפגש החברתי	96.0
שעות הסדנא היו נוחות	94.3
מיקום הסדנא היה קרוב ונוח	96.6

נתוני הטבלה לתרשים 9: השימוש שנעשה ע"י המשפחות בכסף שהתפנה בעקבות הסיוע שניתן להן במזון

לאיזה צורך אתם משתמשים בכסף שהתפנה לכם?	
א. השארנו את אותו תקציב למזון, אנחנו פשוט יכולים לקנות יותר	63.6
ב. בכסף שהתפנה אנחנו משלמים שכר דירה או חשמל, מים וגז	18.2
ג. בכסף שהתפנה אנחנו משתמשים לצורכי בריאות (תרופות, רופאים)	7.2
ד. בכסף שהתפנה אנחנו משתמשים לצורכי חינוך ותרבות (כגון: שיעורים פרטיים, חוגים)	3.8
ה. משתמשים בכסף שהתפנה לצורך אחר או צירוף של הקודמים	7.3

מודלים לבחינת הסיכויים לשביעות רצון מהחיים ולשיפור בביטחון התזונתי

לוח 10 להלן מציג תוצאות מרגרסיה לוגיסטית המפקחת על משתנים שונים כדי ללמוד על ההשפעה הסגולית שיש לכל מאפיין על הסיכויים להיות בשלושה מצבים שונים:

א. מרוצים מהחיים (בשני השאלונים)

ב. להפוך למרוצים (לא היו מרוצים בשאלון א' והפכו למרוצים בשאלון ב')

ג. להרגיש שחל שיפור בביטחון התזונתי

תוצאות המודל מראות כי יחסית למעט משתנים היו תוצאות מובהקות, אבל הן מלמדות רבות על האוכלוסיות המשתתפות במיזם. ראשית, בדומה לסקרים הלאומיים (ראו הסקרים החברתיים של הלמ"ס) – האוכלוסייה החרדית מרוצה יותר מחייה. הסיכויים שלה להיות מרוצים גבוהים פי שלושה מאלה של קבוצת הבסיס (יהודים לא חרדים), והסיכויים של ערבים להיות מרוצים נמוכים בכ-34% בהשוואה לקבוצת בסיס זו. נמצא גם שהסיכוי להיות מרוצים היה גבוה יותר ככל שהאוכלוסייה היתה צעירה יותר, וכן שלמקבלי קצבאות נכות הסיכויים להיות מרוצים היו נמוכים בכ-33% מהקבוצה המשלימה.

לוח 10: תוצאות מרגרסיה לוגיסטית (¹²Odds ratio) להסבר שביעות רצון מהחיים

והשיפור בביטחון התזונתי

המשתנים הבלתי תלויים	המשתנה התלוי מרוצים מחייהם (א)	המשתנה התלוי הפכו למרוצים מחייהם (ב)	המשתנה התלוי חל שיפור בביטחון התזונתי (ג)
שיפור ביטחון תזונתי	אין נתון	1.34	אין נתון
נשים	0.825	1.324	1.227
ערבים	0.657*	2.062**	1.956***
חרדים	2.972***	0.304**	0.685
גיל	0.982*	1.013	1.002
משפחות עם +4 ילדים	0.869	1.557*	1.526**
וותק במיזם	1.074	1.176	1.079
עובדים	1.03	1.117	1.141
מקבלי ק. נכות	0.667*	1.186	1.122
מקבלי ק. הבטחת הכנסה	0.796	1.114	0.942
השתתפו בסדנא	1.034	1.094	1.121
הכנסה נטו לנפש תקנית	1	1.000*	1
מבוגרים וילדים בריאים	0.819	1.32	0.936
_cons	4.362**	0.045***	0.725
N	906	906	906

לא נמצאו הבדלים בין נשים וגברים בסיכויים להיות מרוצים מהחיים וכן לא נמצאו הבדלים בין עובדים ללא עובדים, מי שהשתתפו בסדנא לעומת אלה שלא וכו'.

המודל השני שנבדק (עמודה ב') בדק את הסיכויים **להפוך למרוצים** בעקבות המיזם. הממצאים מראים כי השפעת המיזם על הסיכויים הללו גבוהה אצל ערבים פי 2 ויותר מאשר אצל יהודים לא חרדים, ואילו אצל חרדים היא נמוכה בכ-70% מאשר אצל יהודים לא חרדים. לממצא זה יש משמעות רבה כיוון שעל פי הנתונים הגולמיים, השיפור שהוצג אצל ערבים היה נמוך יותר. **משמעות הממצא היא שההסבר לשיפור הנמוך יחסית אצל ערבים שנמצא בנתונים הגולמיים, מקורו במאפיינים שלהם** (כגון: גודל משפחה, גיל, וותק במיזם,

¹² odds ratio הוא יחס הסיכויים בין הקבוצה המצוינת לבין קבוצת ההשוואה שאליה היא מתייחסת, וזאת בניכוי המאפיינים האחרים שהשתתפו בחישוב. כך למשל, הסיכוי של ערבים להפוך למרוצים בחייהם (טור ב) גדול פי 2 לעומת יהודים כאשר אנו "מנכים" את ההשפעות האחרות.

דפוסי תעסוקה וכד') **ולא באפלייה הנובעת מהיותם ערבים**. עוד נמצא כי משפחות עם מספר גדול יותר של ילדים 4 ויותר – מדווחות על שיפור גבוה יותר בשביעות רצונם מהחיים. מעניין שממצאים דומים מתקבלים גם במודל השלישי – הסיכויים שחל שיפור בביטחון התזונתי של המשתתפים מאפיינים גם את אותן הקבוצות שהפכו להיות מרוצות יותר מחייהם: ערבים, משפחות עם 4 ילדים ויותר.

נראה אפוא כי ברמה הסובייקטיבית יש הבדלים גדולים בין הקבוצות מבחינת השפעתן של המיזם עליהן. המיזם השפיע יותר לטובה על ערבים ועל משפחות גדולות (כל קבוצה בנפרד) הן בהיבט של שביעות רצון מהחיים והן בהיבט של שיפור הביטחון התזונתי, **מה שעשוי לרמז על קשר בין השניים לגבי אוכלוסיית המחקר**.

תוצאות נבחרות לפי חתכי אוכלוסייה

לוח 11 להלן מראה את הציפיות של המשתתפים במיזם (שאלון א') ואת עמדותיהם (שאלון ב') בפירוט לפי קבוצות אוכלוסייה ומצב משפחתי (נשואים ונשואים). בסך הכול השונות בין הקבוצות השונות אינה גבוהה, במרבית המקרים. עם זאת אצל החרדים כאמור רמת שביעות הרצון מהחיים בכניסה למיזם גבוהה בהרבה מזו של הקבוצות האחרות, ובאופן כללי גם של נשואים גבוהה יותר מאשר במשפחות שאינן נשואות מכל סיבה שהיא. כמו כן אצל החרדים הציפייה מהמיזם להשפיע גם על הישגי הילדים בחינוך הייתה הגבוהה ביותר מבין הקבוצות השונות.

לגבי העמדות שהובעו בשאלון השני, השונות מעט רבה יותר. פחות מ-70% מהחרדים הסכימו עם האמירה שמאז שהצטרפו למיזם הם פחות רעבים (לעומת 86% בממוצע). היהודים, יותר מערבים, סבורים שאיכות התזונה בביתם השתפרה – למרות שציפייה זו הייתה משותפת לשתי קבוצות הלאום. מעטים אלה שענו שהמיזם כמעט ולא השפיע על חייהם, וכמחצית מהמשיבים – יהודים וערבים כאחד – הסכימו לאמירה שילדיהם לומדים טוב יותר בבית הספר מאז כניסתם למיזם. קיימת הסכמה גורפת לגבי שביעות הרצון מצוות המיזם – קרוב ל-100% אצל כל הקבוצות.

השיפור בשביעות הרצון מהחיים ניכר מאוד אצל כל הקבוצות, ובמידה מעט פחותה יותר אצל החרדים שהתחילו מסף גבוה בהרבה.

בלוח 12א ו-12ב מסוכמים שיעורי המסכימים לאמירה כי הם מרוצים מממדים שונים של השירותים שהוענקו להם – בלוח הראשון שיעור המרוצים ממדי הכמות, איכות ומגוון של הסיוע בעין (ירקות ופירות ומוצרים יבשים) שקיבלו, ובלוח השני שיעור המסכימים לאמירות הקשורות לסיוע בכסף ובעין. בדרך כלל רמת שביעות הרצון הכללית מהכמות, איכות ומגוון הן של הירקות והפירות והן של המוצרים היבשים נעה סביב 70%-60% למעט במקרה של איכות המוצרים היבשים שרמת שביעות הרצון גבוהה יותר (82%). עם זאת בהיבט הזה קיימת שונות רבה בין הערבים ליהודים, ונראה כי אצל הערבים שביעות הרצון מכל הממדים נמוכה יותר, ולעיתים במרחק ניכר (למשל מכמות הירקות והפירות).

לגבי העדפת הסיוע בכסף על פני הסיוע במוצרים, שהיא משותפת לכולם – היא בולטת יותר אצל יהודים חרדים וגם אצל ערבים וכן אצל נשואים (הקבוצות חופפות זו לזו). כ-61% מהמדגם השיבו שהשתמשו במשאבים שהתפנו להם כתוצאה מהמיזם לצורך צריכת מזון. שיעור זה דומה בין הקבוצות השונות, והוא הגבוה ביותר אצל האוכלוסייה החרדית – 64%.

לוח 11: שיעור המשיבים חיובי על ציפיות ועמדות בשאלון א' ובשאלון ב'

הציפיות	ממוצע	לא נשואים	נשואים	יהודים לא חרדים	יהודים חרדים	ערבים
א. שלה יהיה מצב של מחסור במזון	93%	94%	91%	94%	93%	90%
ב. שאיכות התזונה בבית שלנו תשתפר	92%	93%	91%	92%	94%	91%
ג. שהישיגי הילדים בביה"ס ישתפרו	64%	61%	66%	58%	75%	63%
ד. שנוכל להפנות את הכסף לדברים אחרים	82%	80%	85%	83%	85%	80%
ה. שנלמד על הקשר שבין מזון לבריאות	62%	62%	62%	64%	60%	60%
ו. אין לי הרבה ציפיות	17%	16%	18%	15%	14%	22%
ז. באופן כללי אני מרוצה מהחיים שלי	71%	65%	76%	71%	89%	56%

עמדות	ממוצע	לא נשואים	נשואים	יהודים לא חרדים	יהודים חרדים	ערבים
א. מאז שהצטרפנו למיזם אנחנו פחות רעבים	86%	90%	81%	89%	68%	95%
ב. מאז שהצטרפנו למיזם אנחנו אוכלים נכון יותר	75%	75%	75%	80%	79%	65%
ג. ההצטרפות למיזם כמעט לא השפיעה על החיים שלנו	9%	9%	10%	9%	13%	7%
ד. אנחנו יותר רגועים בבית מאז כניסתנו למיזם	80%	81%	78%	79%	80%	82%
ה. הילדים שלנו לומדים טוב יותר מאז הכניסה	47%	47%	47%	40%	49%	55%
ו. הרגשתי חוסר נוחות לשלם עם הכרטיס המגנטי	10%	9%	11%	11%	14%	5%
ז. אנחנו מרוצים מהיחס שאנו מקבלים מהצוות	98%	98%	98%	99%	98%	98%
ח. באופן כללי אני מרוצה מהחיים שלי	86%	85%	88%	83%	95%	84%

לוח 12א: הערכת ממדים במיזם לפי קבוצות אוכלוסייה – סיוע בעין (מוצרים)

האוכלוסייה	ירקות ופירות: מרוצים מאיכות	ירקות ופירות: מרוצים ממגוון	מוצרים יבשים: מרוצים מכמות	מוצרים יבשים: מרוצים מאיכות	מוצרים יבשים: מרוצים ממגוון
ממוצע	66%	70%	73%	82%	63%
יהודים לא חרדים	82%	77%	79%	91%	77%
יהודים חרדים	63%	90%	83%	88%	53%
ערבים	47%	44%	56%	66%	53%
נשואים	61%	71%	75%	82%	61%
לא נשואים	71%	69%	70%	83%	65%

לוח 12: הערכת ממדים במיזם לפי קבוצות אוכלוסייה – סיוע בכסף ובעין

האוכלוסייה	מעדיפים סיוע בכסף	מעדיפים סיוע בעין	משתמשים בכסף שהתפנה למזון
ממוצע	75%	24%	61%
יהודים לא חרדים	65%	32%	59%
יהודים חרדים	85%	13%	64%
ערבים	78%	21%	63%
נשואים	76%	23%	62%
לא נשואים	72%	25%	61%

לוח 13 להלן מציג את אחוז המזונות הנצרכים באופן יומיומי או 2-3 פעמים בשבוע (דהיינו לפחות 2-3 פעמים בשבוע) לפי אוכלוסיות. הלוח מראה על הבדלים מהותיים בין הקבוצות השונות המרכיבות את החברה הישראלית מבחינת הרגלי התזונה.

כללית נראה כי הערבים צורכים פחות מזונות באופן תדיר – הן מזונות הנחשבים בריאים (ירקות ופירות טריים, קטניות, לחם מלא) והן מזונות הנחשבים מזיקים (חטיפים וממתקים, משקאות ממותקים). יוצא מכלל זה הוא כצפוי שמן זית הנצרך על ידם בתדירות גבוהה מהממוצע.

לעומת זאת אצל האוכלוסייה החרדית המזונות ה"בריאים" נצרכים באופן תדיר יותר מהממוצע. חלב ומוצריו בד"כ נצרכים אצלם פחות מהממוצע. לעומת זאת ממתקים וחטיפים או שתיה ממותקת וכן מאפים מלוחים ופיצות - נצרכים, בדומה לערבים, פחות מהממוצע.

לוח 13: שיעור צריכת המזונות בתדירות גבוהה (לפחות 2-3 פעמים בשבוע) לפי קבוצות אוכלוסייה

סוג המזון	ממוצע	יהודים לא חרדים	יהודים חרדים	ערבים
מנה של עוף או הודו, כולל שניצל וקציצות עשויות עוף או הודו	37%	44%	43%	25%
מנה של בשר בקר, עגל או כבש, כולל קציצות מבקר	13%	17%	3%	15%
מנת דג (טונה, נילוס, בקלה וכו')	11%	18%	11%	2%
ביצה	83%	87%	83%	78%
פרוסת לחם או ½ לחמנייה או שליש פיתחה מקמח לבן/אחיד	93%	92%	90%	96%
פרוסת לחם או ½ לחמנייה או שליש פיתה מקמח מלא	29%	27%	47%	18%
מנה של פרי	57%	70%	69%	35%
מנה של ירק טרי ו/או סלט	77%	84%	90%	60%
מיץ פירות	17%	20%	8%	20%
מנה של ירק מבושל	59%	67%	73%	40%
כוס חלב	87%	92%	81%	85%
כף גבינה לבנה/קוטג'	77%	85%	85%	63%
גביע יוגורט	52%	61%	44%	48%
פרוסת גבינה צהובה	47%	63%	35%	35%
דגני בוקר מדגנים מלאים (כגון ברנפלקס) - 3/4 כוס	15%	20%	17%	7%
דגני בוקר אחרים (כגון קורנפלקס, צ'ריוס) - 3/4 כוס	36%	57%	31%	15%
קטניות - 1/2 כוס מבושל (אפונה, חומס, שעועית לבנה וכו')	51%	59%	52%	40%

סוג המזון	ממוצע	יהודים לא חרדים	יהודים חרדים	ערבים
אורז/אטריות/פסטה מדגן מלא - 1/2 כוס מבושל	28%	30%	33%	21%
אורז/אטריות/פסטה לא מדגן מלא - 1/2 כוס מבושל	69%	71%	79%	59%
תפוח אדמה בינוני	73%	83%	80%	58%
מאפים מלוחים, כמו בורקס	10%	18%	4%	4%
משולש פיצה	8%	14%	2%	4%
מרגרינה או חמאה – כף	31%	47%	29%	13%
שמן זית – כף	60%	57%	39%	78%
שמן קנולה – כף	78%	91%	86%	58%
שמן אחר (למשל סויה) – כף	22%	35%	21%	8%
אגוזים, גרעינים, בוטנים – 1/3 כוס	9%	13%	7%	4%
פרוסת עוגה או 3 עוגיות	25%	26%	44%	9%
חטיף שוקולד או חטיף דגנים או מלוחים: במבה, ביסלי, אפרופו וכו'	23%	33%	17%	14%
כפית סוכר/דבש	71%	86%	77%	47%
ממרח שוקולד - מנת מריחה בכריך	38%	48%	40%	25%
שתייה ממותקת בסוכר, כולל תוסס – כוס	19%	33%	11%	9%
יין אדום, לא כולל בקידוש	2%	3%	0%	1%
בשר מעובד, נקניקיות, נקניקים	15%	22%	6%	12%
מרגרינה או חמאה	27%	42%	31%	6%
רוטב עגבניות (המוכן מעגבניות, בצל, שום ושמן זית (לא קטשופ)	35%	49%	27%	23%

*מסומנים בצהוב מזונות המקובלים על ידי הרוב כ"בריאים" ובכתום - המקובלים כ"לא בריאים".

האוכלוסייה שצורכת יותר מכולם את המזונות הנחשבים מזיקים – ממתקים וחטיפים, שתיה ממותקת, שומן מוקשה (מרגרינה/חמאה), דגני בוקר שאינם מלאים, מאפים מלוחים ופיצות, ובשר מעובד – היא אוכלוסיית היהודים הלא-חרדים. יתכן שיש לכך קשר עם התוצאות המוצגות בתרשים 10 המראות כי קבוצה זו היא הפחות בריאה משתי הקבוצות האחרות. מאידך יהודים לא חרדים מתאפיינים גם בצריכה גבוהה יחסית של ירקות ופירות טריים.

צריכת עופות גבוהה יותר אצל יהודים מאשר חרדים, וצריכת בשר בקר נמוכה מאוד אצל יהודים חרדים וגבוהה יותר בשתי הקבוצות האחרות. לעומת זאת דגים נצרכים בתדירות נמוכה מאוד אצל הערבים ובתדירות הגבוהה ביותר אצל יהודים שאינם חרדים.

נתוני הטבלה לתרשים 10: תחלואה מבוגרים לפי קבוצות אוכלוסייה

האוכלוסייה	השמנה מבוגרים	יתר לחץ דם מבוגרים	מחלות לב וכלי דם מבוגרים	סוכרת מבוגרים	כולסטרול מבוגרים	אנמיה מבוגרים
ערבים	0.074	0.177	0.107	0.127	0.130	0.110
יהודים חרדים	0.200	0.127	0.073	0.127	0.237	0.265
יהודים לא חרדים	0.184	0.226	0.113	0.156	0.231	0.271

סיכום, מסקנות והמלצות

בדוח זה נסקרו המטרות, שיטות החקירה והממצאים של מחקר ההערכה של המיזם לביטחון תזונתי של משרד העבודה, הרווחה והשירותים החברתיים. המחקר בוצע במשך 8 חודשים – מנובמבר 2017 ועד יולי 2018 והוא מבוסס על תוצאות שהתקבלו משאלונים שחולקו ל-968 משתתפים שנדגמו באופן אקראי בשתי תקופות: לפני הכניסה למיזם ולאחר חצי שנה של השתתפות בו.

כללית מדובר באוכלוסייה מוחלשת מאוד, הנמצאת במחצית התחתונה של אוכלוסיית המשפחות העניות בישראל, על פי הכנסתה לנפש תקנית ובהשוואה לנתוני העוני של הביטוח הלאומי. ההכנסה לנפש במשפחות המשתתפות במיזם גבוהה אך במעט מההוצאה הממוצעת למזון לנפש ביישובים שבאשכול הסוציו-אקונומי הנמוך (1 מ-5) כלומר הפער שעל המיזם לכסות הוא עצום וסביר ש-500 ₪, רק מחציתם בצורה כספית, מהווים סיוע קטן למדי ולגבי משפחות מאוד גדולות אף סמלי. יצוין שאין לצפות שבישראל רמות הסיוע במזון יהיו דומות לארה"ב, שכן מערכת הרווחה נדיבה משל ארה"ב באופן כללי (למשל, בארה"ב לא קיימת קצבה להבטחת הכנסה). עם זאת לנוכח הרמה הנמוכה של קצבאות הקיום בישראל (גל והולר 2015), תוספת סיוע במזון עשויה להוות נדבך חשוב בהעלאת רמת החיים של האוכלוסייה הנזקקת לסיוע.

רבות מהמשפחות (כ-40%) הן משפחות חד הוריות, ושיעורים גבוהים יחסית של המשפחות המשתתפות במיזם הן ערביות וחרדיות כמתבקש מייצוגן הגבוה יותר בקרב האוכלוסייה הענייה. יצוין כי למרות נזקקותה של האוכלוסייה והסתמכות רבים ממנה על קצבאות קיום, כמחצית מהמשפחות הן משפחות עובדות, דהיינו קיים לפחות מפרנס אחד במשק הבית וכשליש מהן לא מקבלות קצבאות קיום.

על פי הממצאים, הושג שיפור מובהק סטטיסטית ברמת הביטחון התזונתי של המשפחות. כ-15% מהמשפחות עלו לרמה של ביטחון תזונתי או מרמה של אי ביטחון תזונתי חמור לרמה של אי ביטחון תזונתי מתון. עם זאת עדיין רוב המשפחות נותרו במצב של אי ביטחון תזונתי, ונראה שהבעיה נעוצה בהיקף הסיוע, הנמוך יחסית. מוצע אפוא לשקול העלאת סכומי הסיוע לצורך השגת שיפור עמוק ונרחב יותר בביטחון התזונתי.

השיפור בביטחון התזונתי מובהק סטטיסטית בכל אחת משלוש קבוצות האוכלוסייה: יהודים לא חרדים, יהודים חרדים וערבים. השיפור הגולמי היה נמוך יחסית אצל ערבים, אולם בניכוי מאפייני המשפחות שלהם (מבחינת גודל משפחה, וותק במיזם ועוד) בעזרת מודל רב-משתני מתברר כי הסיכויים שלהם לשפר את מצב הביטחון התזונתי שלהם בשל המיזם גבוהים מהקבוצות האחרות. כמו כן נמצא שהשיפור משותף למרבית היישובים, אם כי בחלק קטן מהיישובים דווח אפילו על הרעה קלה במצב הביטחון התזונתי.

יצוין שממצאים אלה עשויים היו להיות אף טובים יותר, לו היה מתאפשר מבחינת לוח הזמנים מירוח של שנה בין שני השאלונים, שכן שאלון הביטחון התזונתי (בן שש השאלות) מתייחס לתקופה של שנה ולא של חצי שנה.

מרבית המשתתפים, כ-61% מהמדגם השיבו שהשתמשו במשאבים שהתפנו להם כתוצאה מהמיזם לצורך צריכת מזון ולא לצורך מוצרים ושירותים אחרים – ובכך יש אינדיקציה נוספת שהסיוע ברמתו הנוכחית אינו מספק כדי לחלץ ממצב של אי ביטחון תזונתי.

השיפור בממדי העוני נוגע בעיקר לעומק העוני שכן התוספת בסך דמוי כספי של כ-250 ₪ אינה מצליחה לחלץ את המשפחות מעוני, בוודאי כאשר מדובר במשפחות עם מספר נפשות גדול.

המחקר מראה שהעדפת הנשאלים היא לסיוע בכסף ולא לסיוע בעין (75% לעומת 24%).

מבחינה תפעולית נראה שהמיזם פועל היטב: השירותים שהוא נתן התקבלו על ידי הרוב המוחלט של המשתתפים, אשר גם הביע את שביעות רצונו מצוות המיזם.

עוד נמצא שבדרך כלל רמת שביעות הרצון הכללית מהכמות, איכות ומגוון הן של הירקות והפירות והן של המוצרים היבשים נעה סביב 60%-70% למעט במקרה של איכות המוצרים היבשים שרמת שביעות הרצון גבוהה יותר (82%). עם זאת בהיבט הזה קיימת שונות רבה בין הערבים ליהודים, ונראה כי אצל הערבים שביעות הרצון מכל הממדים נמוכה יותר, ולעיתים במרחק ניכר (למשל מכמות הירקות והפירות). מסקנה אפשרית העולה מכך היא כי יש מקום לבחון סיוע בעין המותאם לטעמים הדיפרנציאליים של הקבוצות השונות, במידה והסיוע לא יועבר להיות סיוע מלא בכרטיס מגנטי.

אחת התוצאות המרשימות מהמחקר היא לגבי תפיסת המשתתפים את חייהם: שביעות הרצון מהחיים, שעומדת בכלל האוכלוסייה הישראלית על כ-88% (על פי הסקר החברתי, למ"ס, 2016), עלתה משיעור של כ-71% בשאלון א' לשיעור של כ-86% בשאלון ב' ובכך התקרבה לשיעור השורר בכלל האוכלוסייה בעת הזו. **נראה ששיפור זה לא יכול להיות מיוחס כולו לסיוע החומרי הצנוע למדי שהמשפחות קיבלו במסגרת המיזם, אלא, ואולי בעיקר, לכך שהמשתתפים חשים שהם מטופלים ומקבלים תשומת לב מהרשויות למצבם.** יתכן שהיה גם צד חברתי שהוסיף ממד חיובי לחייהם. הסברים נוספים לכך הם מסוג הדברים שניתן יהיה לדלות מהמשתתפים רק באמצעות מחקר איכותני משלים.

התוצאות מורות כי השירותים הנלווים של המיזם נצרכו על ידי מעטים יחסית. כ-14% השיבו שקיבלו הדרכה במיצוי זכויות וכשליש השיבו שהשתתפו בסדנא לתזונה וכלכלה. שביעות הרצון מהסדנא על כל היבטיה – המרצים, הידע, הזמינות והצד החברתי – גבוהים. **לנוכח ההצלחה של הסדנא ראוי להרחיב את היקפה.**

בחנית תוצאות ממודל של רגרסיה לוגיסטית מלמד כי קיימים הבדלים בין הקבוצות מבחינת השפעתו של המיזם עליהן. המיזם השפיע יותר לטובה על ערבים ועל משפחות גדולות (כל קבוצה בנפרד), על אף שניתן סכום קבוע שמתחלק על יותר נפשות במקרה של משפחות גדולות. ההשפעה לטובה היא הן בהיבט של שביעות רצון מהחיים והן בהיבט של שיפור הביטחון התזונתי, **מה שעשוי לרמז על קשר בין השניים.**

לסיכום, הממצאים מראים כי רמת הביטחון התזונתי השתפרה באופן מובהק סטטיסטית ובמידה מסויימת גם ממדי העוני בקרב האוכלוסייה שהשתתפה במיזם. עם זאת נראה שניתן היה להשיג שיפור גדול יותר אילו הועלו סכומי הסיוע. כמו כן יש לשקול דיפרנציאציה בסכומי הסיוע לפי גודל המשפחה (מספר נפשות). בולט מהמחקר כי שביעות הרצון הכללית מהחיים עלתה באופן ניכר עקב ההשתתפות במיזם, וכנראה לא רק בגלל הסיוע החמרי שהוגש בו למשתתפים. משתתפי המיזם הביעו שביעות רצון רבה מהיחס שהם מקבלים מצוות המיזם, ורובם (75%) מעדיפים סיוע בכסף ולא במוצרים (טריים או יבשים) – בייחוד האוכלוסייה הערבית. השירותים הנלווים למיזם, בעיקר הסדנא, נתפסים כחשובים ויש מקום להרחיבם ליותר משליש מהנשאלים שדיווחו על קיומם בשאלונים.

אנדבלד, מ., ברקלי, נ., אברהמוב, ו. גאליה, א. וגוטליב ד. (2014) "סקר הביטחון התזונתי 2012 : ממצאים סוציו אקונומיים עיקריים", פרסום מספר 115 בסדרת המחקרים של המוסד לביטוח לאומי, ירושלים.

אנדבלד מ. ע. שמואלי וד. טשרניחובסקי (2013 ועדכון ב-2014), "הצעה לקריטריונים אחידים למתן סיוע במזון למשפחות במצוקה מתמשכת" (2013 ועדכון ב-2014), (לא פורסם).

גל, ג', הולר, ר. (2015) "התפתחות חקר המדיניות החברתית בישראל", ביטחון סוציאלי 97 עמ' 67-94.

דוח הוועדה לבחינת אחריות המדינה לביטחון התזונתי של אזרחיה (2008) ("ועדת איצקוביץ"), באתר משרד הרווחה.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, סקר הוצאות משק הבית, 2016

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, הסקר החברתי, 2016

"ממדי העוני והפערים החברתיים 2016 – דוח שנתי" (2017), המוסד לביטוח לאומי

Bickel, G., M. Nord, C. Price, W. Hamilton and J. Cook (2000) Measuring Food Security in the United States. Guide to Measuring Household Food Security. Revised 2000. United States Department of Agriculture Food and Nutrition, Service Office of Analysis, Nutrition, and Evaluation

Endeweld M, Goldsmith R, Endevelt R. (2018) "The demographic and morbidity characteristics of a population receiving food support in Israel", to be published in *Health Policy*

Nord, M., A. Coleman-Jensen, M. Andrews and S. Carlson (2010) Household Food Security in the United States, 2009. USDA, Economic Research Service, Economic Research Report No. 108.

United States Department of Agriculture, Economic Research Service, Food Security in the United States. Available (on February 8 2018) at <https://www.ers.usda.gov/data-products/foodsecurity-in-the-united-states>

לוח נספח א': האוכלוסייה*, המדגם המתוכנן והמדגם בפועל

ישוב	באוכלוסייה	נדגמו	מדגם בפועל	שיעור מתוך המדגם המקורי	באוכלוסייה	שיעור היישוב בסך הכול במדגם בפועל	שיעור היישוב בסך הכול במדגם מקורי
אופקים	172	47	19	40%	2%	2%	3%
אל בטוף	87	17	14	82%	1%	1%	1%
אלעד	382	47	34	72%	4%	3%	4%
אריאל	93	18	10	56%	1%	1%	1%
באקה אל גרביה	198	20	17	85%	2%	1%	2%
באר שבע	939	161	38	24%	10%	10%	4%
ביתר עילית	323	81	45	56%	4%	5%	5%
ג'סר א זרקא	212	39	1	3%	2%	2%	0%
דימונה	293	59	28	47%	3%	4%	3%
הגלבע	163	24	19	79%	2%	2%	2%
חצור	130	26	23	88%	1%	2%	2%
יבנה	80	26	13	50%	1%	2%	1%
ירוחם	94	23	18	78%	1%	1%	2%
ירושלים מז	630	51	29	57%	7%	3%	3%
ירושלים מע	203	13	10	77%	2%	1%	1%
ירושלים צפ	293	26	4	15%	3%	2%	0%
כפר מנדא	223	45	39	87%	2%	3%	4%
כפר קאסם	252	33	21	64%	3%	2%	2%
כרמיאל	257	51	40	78%	3%	3%	4%
לכיש	47	8	8	100%	1%	1%	1%
לקיה	141	28	21	75%	2%	2%	2%
מגדל העמק	243	47	30	64%	3%	3%	3%
מודיעין עילית	624	110	58	53%	7%	7%	6%
מעלות	199	39	25	64%	2%	2%	3%
נהריה	203	43	37	86%	2%	3%	4%
נתיבות	238	57	42	74%	3%	4%	4%
עמנואל	49	8	4	50%	1%	1%	0%
עספיא	115	14	9	64%	1%	1%	1%
עפולה	214	20	15	75%	2%	1%	2%
צפת	308	54	37	69%	3%	3%	4%
קרית ים	158	28	26	93%	2%	2%	3%
קרית מלאכי	223	39	28	72%	2%	2%	3%
רהט	573	112	87	78%	6%	7%	9%
רכסים	110	22	14	64%	1%	1%	1%
רמלה	326	64	32	50%	4%	4%	3%
שדרות	186	39	30	77%	2%	2%	3%
תל שבע	144	31	16	52%	2%	2%	2%
לא ידוע			27				
סה"כ	9125	1571	968	62%	100%		

* נכון לכתיבת הדוח, ביישובים שנכללו בעת הוצאת המדגם בלבד; פערים של יותר מנקודת אחוז בין חלקה של הקבוצה במדגם המקורי לחלקה במדגם בפועל נצבעו בצהוב.

לוח נספח ב': תפקוד המיזם בתחום קבלת המזון

תפקוד המיזם: האם קיבלתם בחצי שנה האחרונה	כל חודש	כן אך לא כל חודש	לא	לגבי מי שלא קיבלו כל חודש: לא הצלחנו לקבל	לגבי מי שלא קיבלו כל חודש: לא היה לנו צורך	לגבי מי שלא קיבלו כל חודש: אחר
כרטיס מגנטי	99.7	0.3				
ירקות ופירות	94.9	4.9	0.2	74.6	7.3	18.2
מוצרים יבשים	94.8	5.0	0.2	69.0	10.3	20.7

לוח נספח ג': תשובות לשאלות על הערכת המיזם לפי יישובים

עיר	ירקות ופירות: מהכמות	ירקות ופירות: מהאיכות	ירקות ופירות: מרוצים	מוצרים יבשים: מהכמות	מוצרים יבשים: מרוצים	מוצרים יבשים: מהאיכות	מוצרים יבשים: מרוצים	מעדיפים סיוע בעין	מעדיפים סיוע בכסף	משתמשים בכסף שהתפנה למזון
אופקים	95%	84%	95%	95%	95%	95%	79%	53%	42%	68%
אל בטוף	21%	21%	36%	100%	100%	100%	100%	100%	0%	57%
אלעד	56%	94%	71%	47%	79%	55%	91%	9%	44%	
אריאל	80%	60%	80%	90%	100%	80%	70%	20%	70%	
באקה אל גרביה	69%	69%	69%	88%	88%	63%	88%	6%	41%	
באר שבע	97%	66%	71%	100%	97%	82%	66%	32%	87%	
ביתר עילית	40%	86%	76%	40%	73%	38%	84%	11%	51%	
דימונה	93%	78%	93%	78%	96%	89%	75%	25%	64%	
הגלבע	42%	68%	68%	53%	89%	68%	95%	5%	63%	
חצור	70%	91%	74%	78%	100%	48%	83%	17%	57%	
יבנה	67%	67%	50%	67%	100%	75%	77%	23%	69%	
ירוחם	94%	94%	94%	72%	89%	67%	94%	6%	100%	
ירושלים מז	48%	79%	83%	59%	97%	10%	100%	0%	55%	
ירושלים מע	70%	80%	80%	80%	90%	70%	70%	30%	50%	
ירושלים צפ	50%	100%	100%	50%	100%	100%	100%	0%	75%	
כפר מנדא	92%	92%	90%	92%	95%	77%	10%	90%	10%	
כפר קאסם	38%	57%	71%	86%	95%	86%	95%	5%	71%	
כרמיאל	100%	97%	97%	100%	100%	100%	15%	85%	18%	
לכיש	100%	100%	100%	100%	100%	100%	50%	50%	63%	
לקיה	90%	38%	90%	95%	90%	90%	62%	38%	76%	
מגדל העמק	17%	90%	90%	66%	100%	86%	83%	17%	23%	
מודיעין עילית	53%	84%	78%	41%	87%	41%	78%	19%	72%	
מעלות	83%	74%	74%	74%	78%	70%	56%	44%	36%	
נהריה	100%	86%	84%	95%	86%	81%	78%	14%	62%	
נתיבות	79%	100%	90%	69%	98%	74%	100%	0%	100%	
עפולה	80%	85%	46%	93%	86%	73%	67%	33%	53%	
צפת	89%	73%	84%	91%	89%	71%	76%	24%	73%	
קרית מלאכי	71%	68%	64%	75%	89%	71%	61%	36%	39%	
רהט	0%	0%	0%	2%	0%	0%	99%	0%	93%	
רכסים	100%	100%	100%	100%	93%	29%	100%	0%	36%	
רמלה	63%	53%	72%	66%	88%	81%	72%	25%	63%	
שדרות	86%	79%	82%	86%	96%	63%	43%	50%	60%	
תל שבע	69%	6%	81%	81%	94%	94%	94%	6%	56%	
סה"כ	65%	70%	72%	69%	82%	63%	74%	24%	61%	

נספח ד : שאלוני המחקר

שאלון א' : למשתתפי המיזם לביטחון תזונתי ב'

שלום רב,

זה עתה נכנסתם למיזם לביטחון תזונתי שמטרתו להעלות את רמת הביטחון התזונתי שלכם ואת איכות המזון שאתם אוכלים.

מידי תקופה (כחצי שנה עד שנה) תתבקשו למלא שאלון שיבדוק את הצלחת המיזם מנקודת הראות של מקבלי הסיוע, וזאת במטרה להיכנס לתהליך של למידה ושיפור מתמידים לתועלת המשתתפים.

ההשתתפות במחקר היא וולונטרית.

השאלון הינו אנונימי ומשמש למטרות של עיבוד נתונים מסוכמים בלבד ללא יכולת זיהוי של משיב/ה כלשהו/י.

תודה מראש על היענותכם!

1. פרטים אישיים

- א. שם (לא חובה):
- ב. מין: ז / נ גיל:
- ג. מצב משפחתי: נשוי/רווק/גרש/אלמן
- ד. מספר ילדים עד 18 :
- ה. מספר נפשות החיות במשק הבית:
- ו. עיר מגורים:
- ז. לאום: יהודי/ערבי/אחר פרט:
- ח. ליהודים –הגדרת דתיות: חרדי/דתי/מסורתי/חילוני

1.1 מי לדעתכם עומד מאחורי המיזם לביטחון תזונתי:

- א. משרד הרווחה
- ב. המוסד לביטוח לאומי
- ג. עמותות פרטיות
- ד. אחר, פרט:
- ה. לא יודע/ת

ענו על השאלות הבאות:

2. ב-12 החודשים האחרונים, האוכל שאנחנו קונים לא מספיק ואין לנו כסף כדי לקנות יותר

- א. נכון לעיתים קרובות
- ב. נכון לעיתים רחוקות
- ג. לא נכון כלל

3. ב-12 החודשים האחרונים, אין לנו כסף כדי לקנות ארוחות מאוזנות

- א. נכון לעיתים קרובות
- ב. נכון לעיתים רחוקות
- ג. לא נכון כלל

4. במהלך השנה האחרונה, האם אתה או מבוגר אחר במשפחה צמצמתם את הארוחות שלכם או דילגתם על ארוחות כי לא היה מספיק כסף לאכול?

- א. נכון לעיתים קרובות
- ב. נכון לעיתים רחוקות
- ג. אף פעם לא

5. באיזו תדירות זה קרה

- א. כל חודש
- ב. כמה חודשים בשנה אך לא בכל חודש
- ג. 1-2 פעמים בשנה

6. במהלך השנה האחרונה, האם אכלת פחות ממה שהרגשת שאתה צריך לאכול כי לא היה מספיק כסף כדי לקנות מזון?

- א. לעיתים קרובות
- ב. לעיתים רחוקות
- ג. אף פעם לא קרה

7. האם במחצית השנה האחרונה משהו מבני הבית היה רעב ולא היה מספיק כסף כדי לקנות אוכל?

- א. לעיתים קרובות
- ב. לעיתים רחוקות
- ג. אף פעם לא קרה

8. לפני שהצטרפתם למיזם, האם קיבלתם סיוע מגורם שהוא לא המיזם לביטחון תזונתי?

- א. לא
- ב. כן, רק בחגים
- ג. כן, כמה פעמים בשנה
- ד. כן, כל חודש

9. האם בשנה האחרונה רופא אמר לך/אבחן אצלך או אצל אחד מבני המשפחה אחת או יותר מהבעיות הבאות (שימו לב יש הפרדה בין ילדים ומבוגרים במשפחה):

סוג המחלה	הקף את התשובה המתאימה לגבי הילדים במשפחה	הקף את התשובה המתאימה לגבי מבוגרים במשפחה
1. אנמיה מחוסר ברזל (לא קשור להריון)	1. כן 2. לא 3. לא יודע	1. כן 2. לא 3. לא יודע
2. שומנים גבוהים בדם או כולסטרול גבוה	1. כן 2. לא 3. לא יודע	1. כן 2. לא 3. לא יודע
3. סוכרת (כולל סוכרת הריונית)	1. כן 2. לא 3. לא יודע	1. כן 2. לא 3. לא יודע
4. מחלת לב וכלי דם, כולל שבץ	1. כן 2. לא 3. לא יודע	1. כן 2. לא 3. לא יודע
5. יתר לחץ דם	1. כן 2. לא 3. לא יודע	1. כן 2. לא 3. לא יודע
6. השמנה	1. כן 2. לא 3. לא יודע	1. כן 2. לא 3. לא יודע

10. באיזה צורה הייתם מעדיפים לקבל את הסיוע במזון?

- א. תלושי מזון בלבד
- ב. שילוב של תלושי מזון וחבילות מזון באיכות טובה
- ג. מזון בחבילות בלבד

11. מהם הציפיות שלכם מהמיזם לביטחון תזונתי שאליו הצטרפתם (אפשרית יותר מתשובה אחת):

הציפיות	נכון מאוד	נכון	לא ידוע	לא ידוע	לא נכון כלל
א. שלא יהיה מצב של מחזור במזון בבית	1	2	3	4	5
ב. שאיכות התזונה בבית שלנו תשתפר	1	2	3	4	5
ג. שהישגי הילדים בביה"ס יהיו טובים יותר*	1	2	3	4	5
ד. שנוכל להפנות את הכסף המתפנה לצורך ההוצאה על מזון לדברים חשובים אחרים	1	2	3	4	5
ה. שנלמד על הקשר שבין תזונה ובריאות	1	2	3	4	5
ו. אין לי הרבה ציפיות; המצב לא ישתנה	1	2	3	4	5

• אם אין ילדים יש להקליד 6

אנו מודים לך מקרב לב על השתתפותך!

נספח הרגלי תזונה
הרגלי תזונה - החלק התזונתי - שאלות על סוגי המזון שאוכלים - FFQ

1. האם אתם מעשנים כן/לא
2. האם אתם עושים ספורט באופן סדיר כן /לא
3. סמנו X בטור המתאים על כל סוג מזון:

המזון	כל יום	2-3 פעמים בשבוע	פעם בשבוע	1-2 פעמים בחודש	פחות מפעם בחודש או בכלל לא
מנה של עוף או הודו, כולל שניצל וקציצות עשויות עוף או הודו					
מנה של בשר בקר, עגל או כבש, כולל קציצות מבקר					
מנת דג (טונה, נילוס, בקלה וכו')					
ביצה					
פרוסת לחם או ½ לחמנייה או שליש פיתחה מקמח לבן/אחיד					
פרוסת לחם או ½ לחמנייה או שליש פיתה מקמח מלא					
מנה של פרי					
מנה של ירק טרי ו/או סלט					
מיץ פירות					
מנה של ירק מבושל					
כוס חלב					
כף גבינה לבנה/קוטג'					
גביע יוגורט					
פרוסת גבינה צהובה					
דגני בוקר מדגנים מלאים (כגון ברנפלקס) - 3/4 כוס					
דגני בוקר אחרים (כגון קורנפלקס, צ'ירוס) - 3/4 כוס					
קטניות - 1/2 כוס מבושל (אפונה, חומוס, שעועית לבנה וכו')					
אורז/אטריות/פסטה מדגן מלא - 1/2 כוס מבושל					
אורז/אטריות/פסטה לא מדגן מלא - 1/2 כוס מבושל					
תפוח אדמה בינוני					
מאפים מלוחים, כמו בורקס					
משולש פיצה					
מרגרינה או חמאה - כף					
שמן זית - כף					
שמן קנולה - כף					
שמן אחר (למשל סויה) - כף					
אגוזים, גרעינים, בוטנים – 1/3 כוס					
פרוסת עוגה או 3 עוגיות					
חטיף שוקולד או חטיף דגנים או מלוחים : במבה, ביסלי, אפרופו וכו'					
כפית סוכר/דבש					
ממרח שוקולד - מנת מריחה בכריך					
שתייה ממותקת בסוכר, כולל תוסס - כוס					
יין אדום, לא כולל בקידוש					
בשר מעובד, נקניקיות, נקניקים					
מרגרינה או חמאה					
רוטב עגבניות (המוכן מעגבניות, בצל, שום ושמן זית) (לא קטשופ)?					

שאלון ב': למשתתפי המיזם לביטחון תזונתי

שלום רב,

אנו מבקשים להזכיר כי ההשתתפות בסקר למשתתפי המיזם היא וולונטרית וכפופה לרצונכם הטוב. כמו כן השאלון הוא אנונימי והממצאים מהסקר יוצגו בסיכומים בלבד ללא יכולת זיהוי של המשיב/ה.

1. פרטים אישיים

א. כמה זמן אתם משתתפים במיזם לביטחון תזונתי?

1. כחצי שנה
2. כשנה
3. כשנתיים
4. כשלוש שנים

ב. מין: ז / נ

ג. מצב משפחתי: נשוי/רווק/גרש/אלמן

ד. גיל:

אנא ענו על השאלות הבאות:

2. ב-6 החודשים האחרונים, האוכל שאנחנו קונים לא מספיק ואין לנו כסף כדי לקנות יותר

- א. נכון לעיתים קרובות
- ב. נכון לעיתים רחוקות
- ג. לא נכון כלל

3. ב-6 החודשים האחרונים, אין לנו כסף כדי לקנות ארוחות מאוזנות

- א. נכון לעיתים קרובות
- ב. נכון לעיתים רחוקות
- ג. לא נכון כלל

4. במהלך מחצית השנה האחרונה, האם אתה או מבוגר אחר במשפחה צמצמתם את הארוחות שלכם או דילגתם על ארוחות כי לא היה מספיק כסף לאכול?

- א. נכון לעיתים קרובות
- ב. נכון לעיתים רחוקות
- ג. אף פעם לא

5. באיזו תדירות זה קרה

- א. כל חודש
- ב. כמה חודשים בשנה אך לא בכל חודש
- ג. 1-2 פעמים בשנה

6. במהלך מחצית השנה האחרונה, האם אכלת פחות ממה שהרגשת שאתה צריך לאכול כי לא היה מספיק כסף כדי לקנות מזון?

- א. לעיתים קרובות
- ב. לעיתים רחוקות
- ג. אף פעם לא קרה

7. האם במחצית השנה האחרונה מישו מבני הבית היה רעב ולא היה מספיק כסף כדי לקנות אוכל?

- א. לעיתים קרובות
- ב. לעיתים רחוקות
- ג. אף פעם לא קרה

8. מהו הסיוע שקיבלתם מהמיזם בחצי השנה האחרונה (סמן את התשובה הנכונה):

סעיף	הסיוע שהתקבל מהמיזם	כן	לא בכל חודש	בכלל לא
א.	מידי חודש קיבלנו כרטיס מגנטי בסך של 250 ₪			
ב.	מידי חודש קיבלנו ירקות ופירות			
ג.	מידי חודש קיבלנו ארגז מוצרים "יבשים"			

8א. אם בחרת בתשובה לשאלה 8 "לא בכל חודש" או "בכלל לא" - השיבו מהי הסיבה לכך?

לגבי הכרטיס המגנטי:

- א. לא נתנו לנו כרטיס מגנטי לרכישת מוצרי מזון
- ב. אחר, פרט:

לגבי ירקות ופירות:

- א. לא הצלחנו תמיד להגיע לקבל את הירקות והפירות
- ב. לא היה לנו צורך במוצרי הפירות והירקות
- ג. אחר, פרט:

לגבי המוצרים היבשים

- א. לא הצלחנו תמיד להגיע לקבל את המוצרים
- ב. לא היה לנו צורך במוצרים
- ג. אחר, פרט:

9. האם הסיוע שאתם מקבלים במסגרת המיזם לביטחון תזונתי מספק אתכם (אם לא ציינו מדוע) מהבחינות הבאות: נא לשים לב לשינוי לצורכי הנגשה

ממד	ירקות ופירות – נא לסמן אם כן	ירקות ופירות – אם לא ציין מדוע	מוצרים יבשים – נא לסמן אם כן	מוצרים יבשים – אם לא ציין מדוע
כמותית				
איכות המזון				
המגוון				

10. באיזה אופן הייתם מעדיפים לקבל את הסיוע במזון?

- א. כרטיס מגנטי בלבד
- ב. חבילות מזון בלבד
- ג. המצב כיום – שילוב של כרטיס מגנטי וחבילות – טוב ומתאים לנו
- ד. אחר, פרט:

11. כידוע, אתם מקבלים את הירקות והפירות והמוצרים היבשים בחנות המיועדת לכך ("מוקד החלוקה"). נודה לכם אם תענו בכן/לא על המשפטים הבאים:

סעיף	הסיוע שהתקבל מהמיזם	כן	לא	לא יודע
א.	היינו מעדיפים חלוקה ישירה לבית שלנו			
ב.	קשה לנו להגיע למוקד החלוקה (אין תחבורה נוחה)			
ג.	השירות במוקד החלוקה יעיל ואדיב			

12. לאיזה צורך אתם משתמשים בכסף שהתפנה לכם בעקבות קבלת 250 ₪ באמצעות כרטיס מגנטי לרכישת מזון במיזם?

- א. השארנו את אותו תקציב למזון, אנחנו פשוט יכולים לקנות יותר
- ב. בכסף שהתפנה אנחנו משלמים שכר דירה או חשמל, מים וגז
- ג. בכסף שהתפנה אנחנו משתמשים לצורכי בריאות (תרופות, רופאים)
- ד. בכסף שהתפנה אנחנו משתמשים לצורכי חינוך ותרבות (כגון: שעורים פרטיים, חוגים)
- ה. משתמשים בכסף שהתפנה לצורך אחר – איזה?

13. אנא ענו על ההיגדים הבאים בסולם מ-1 עד 5:

סעיף	ההיגד	נכון מאוד 1	נכון 2	לא יודע 3	לא נכון 4	בכלל לא נכון 5
א.	מאז שהצטרפנו למיזם אנחנו פחות רעבים					
ב.	מאז שהצטרפנו למיזם אנחנו אוכלים נכון יותר					
ג.	ההצטרפות למיזם כמעט לא השפיעה על החיים שלנו ולא שינתה אותם					
ד.	אנחנו יותר רגועים בבית מאז כניסתנו למיזם					
ה.	הילדים שלנו לומדים טוב יותר מאז הכניסה למיזם					
ו.	הרגשתי חוסר נוחות לשלם עם הכרטיס המגנטי כי זה מסגיר אותנו כמקבלי סיוע					
ז.	אנחנו מרוצים מהיחס שאנו מקבלים מהצוות במיזם					
ח.	באופן כללי אני מרוצה מהחיים שלי					

14. במסגרת הכניסה למיזם קיבלתם שירות למיצוי זכויות בתחומים אחרים:

סעיף	קבלת שירות למיצוי זכויות בתחומים אחרים	כן	לא
א.	אכן קיבלתי שירות כזה		
ב.	השירות עזר לי לדעת יותר על זכויותיי		
ג.	כתוצאה מהשירות ניסינו לממש זכות כלשהי אבל לא הצלחנו		
ד.	כתוצאה מהשירות ניסינו והצלחנו לממש זכות כלשהי. אם כן איזו זכות? ציין:		

תודה רבה !!

הנספח יהיה שאלון נפרד שיחולק למשתתפי הסדנאות לאחריו.
השאלות יעודכנו על פי התוכן של כל סדנא.

נספח: תוספת שאלות למשתתפים בסדנא קבוצתית או בתוכנית העצמה

חלק זה מיועד רק למי שהשתתף בסדנא קבוצתית, או שנבנתה עבורו תוכנית העצמה **במהלך השנה האחרונה**.

1. האם השתתפת בסדנא קבוצתית או שנבנתה לך תוכנית העצמה בשנה האחרונה?
א. כן, השתתפתי בסדנא קבוצתית (לנמצאים במצוקה מתמשכת) – המשך לשאלה
ב. לא השתתפתי באף אחד מהנ"ל – סיים את השאלון

2. מה היה תוכן הסדנא. אנא סמן את התשובה להיגדים הבאים:

סעיף	ההיגד	נכון מאוד 1	נכון 2	לא יודע 3	לא נכון 4	בכלל לא נכון 5
א.	הסדנא/התוכנית הגדילה לי את מודעות למזון בריא					
ב.	הסדנא/התוכנית לימדה אותי לבשל ולתכנן יותר טוב את הבישול					
ג.	בעקבות הסדנא/התוכנית, אנו חוסכים יותר בהוצאות המזון					
ד.	בעקבות הסדנא/התוכנית, אנו חוסכים יותר בהוצאות הכלליות (לא-מזון)					
ה.	אשמח להשתתף בסדנא / תוכנית נוספות					

למשתתפים בסדנא בלבד:

סעיף	ההיגד	נכון מאוד 1	נכון 2	לא יודע 3	לא נכון 4	בכלל לא נכון 5
ו.	המרצים בסדנא היו מעניינים וברורים					
ז.	נהייתי מהמפגש החברתי עם המשתתפים בסדנא					
ח.	שעות הסדנא היו נוחות לי					
ט.	מיקום הסדנא היה קרוב ונוח לנו					

3. האם היו נושאים שציפיתם ללמוד עליהם בסדנא או במהלך תוכנית ההעצמה, ולא הייתה התייחסות אליהם? אנא פרטו:

תודה רבה על היענותכם!!